

Neobjavljiva zgodba

Branko Gradišnik
(iz knjige *Mistifikcije*)

Only on the edge of the grave can a man conclude anything.
H. B. Adams

Mogoče je vendarle prišel čas, da poravnam še ta račun, sklenem še to zadevo in se oddolžim spominu človeka, ki mi je tisto junijsko noč pred petinštiridesetimi leti s svojo dolgovezno in obenem nemogočo življenjsko zgodbo pomagal pozabiti, da me bodo ob zori ustrelili. Za to je več razlogov, tako se vsaj prepričujem: eden izmed njih je, da zdaj, na robu groba, vidim, v kolikšni meri je moje življenje ponovitev njegovega. Sicer pa, ali si v tem nismo bolj sorodni, kakor se nam zdi? Kdo med vami se ni rodil, kdo ne bo umrl? Kdo nima nobene neizrekljive skrivnosti, ki jo bo vzel s sabo v grob? Kdo ni naletel na gluha ušesa, kadar je na glas oznanjal resnico? Kdo ni spoznal, da je treba golo resnico že iz spodobnosti najprej obleči, naličiti, odišaviti?

Seveda ostaja dvom: prav lahko da si je moj pripovedovalec vse skupaj izmislil. Ampak laž, ki ne bi imela nobene zveze z resničnostjo, bi bila neprepoznava in nerabna. Šele resnice, skrite v njej, jo naredijo lažnivo. S tem je tako kot s kitajskim samorogom, ki lahko da živi v tvoji hiši in obeduje za tvojo mizo in mogoče celo spi v tvoji postelji, ker pa ga ni še nihče opisal, ga ne moreš opaziti. In ali ni bilo nekaj podobnega rečeno celo o Jezusu Kristusu?

Sicer pa sem se te neobjavljive zgodbe najbrž lotil z napačne plati. Moji nagibi pri pisanju sploh niso pomembni, *saj jih upravičuje že samo dejstvo, da pišem*. Res je, dolga leta se mi je zdela blasfemična že sama misel na objavo te zgodbe. Ampak časi se spreminjajo in mi z njimi: iz mojega življenja so druga za drugo odpadale okoliščine, ki so preprečevale objavo. Napredek? Malthus se nam smeje iz groba (če ga zaradi pomanjkanja prostora še niso prekopali). Narod? Piščeta se kavsajo pod budnim očesom ujede. Umetnost? Ta pripada večnosti, zdaj jo pa iščite!

Ne vem tudi, zakaj se ljudje tako razburjajo ob odkritju, da je vodja zarotnikov hkrati šef policije (ali, kakor spet berem v davišnjem jutranjiku, da je človek, osumljen vojnih zločinov, lahko načeloval Organizaciji združenih narodov); domislica navsezadnje ni Chestertonova, ampak je stara prav toliko kot svet. Med vsemi variantami je nemara najbolj občudovanja vredna božja zvijača z Jezusom in Judežem, ampak čeprav je vsakomur jasno, da sta drug drugemu potrebna kot sonce in senca, nam vendarle še na misel ne pride, da Judeževega izdajstva ne bi obsojali. Naše zasluge so lahko večje in tehtnejše od naših napak, ne bi jih pa smele skriti. Sicer pa, če se bo moje pisanje zdelo komu neetično ali celo »objektivno škodljivo«, naj me obsoja. Nikjer nisem zapisal, da moje bitje nima tudi temne plati, pridržujem pa si pravico, da osvetlim temno plat tudi pri drugih (in ravno s tem tudi svojo).

Tistim torej, ki bodo to zgodbo imeli za maščevanje premalo objavljanega umetnika in poročevalca ali celo za zgražanje pravičnika, ki si pač nikdar ni upal prestopiti brega in v imenu Umetnosti ali življenja zaživeti svobodno in brezobzirno, odgovarjam: Imate prav! Kar brskajte, kar iščite skrite vzgibe in zamolčane otroške pregreške, vedite pa, da me tudi vi obsojate iz skritih vzgibov!

○○○

Konec leta 1938 sem bil prisiljen umakniti se s Primorskega. Dandanes jih je pač malo, ki bi bili poučeni o kobaridskem poskusu atentata na Mussolinija. Na tem mestu se žal ne morem ustavljati ob tem nesojenem dogodku. Ponovim naj zgolj misel, da bi lahko šele današnja optika omogočila pravilno gledanje in vrednotenje Kavsove dileme. Slovenci smo lahko v zvezi s kobaridskim atentatom dvakratno ponosni: prvič zato, ker bistveno spreminja podobo, ki jo imamo o sebi kot o poslušnem, miroljubnem in hlapčevskem narodu, in drugič zato, ker je bila Kavsova odločitev sad moralnega preudarka (ali občutenja), to pa je ravno tisto, česar pogrešam pri današnjih atentatih. Ne glede na doslej še ne povsem razjasnjene okoliščine (ki bodo takšne ostale na veke) je namreč kristalno jasno, da so Kavsovo roko, ko bi morala aktivirati eksplozivni pas, zadržali zgolj moralni oziri. Dandanes si atentatorji ne pomišljajo več, sicer pa je tudi tedaj »neuspeh«*»* atentata sprožil v naših vrstah nasprotujoče si odzive in jih naposled celo razcepil. Sam sem bil na strani tistih, ki so dali Kavsu prav, in gotovo je tudi to dejstvo pripomoglo k temu, da sem se komaj mesec dni zatem z nekoliko lažjim srcem umaknil pred preganjanjem fašistične policije - in očitki radikalnejših tigrovcev - v tedanjo Jugoslavijo.

Znanec iz vrst orjunašev (ki so predvsem spočetka lepo sodelovali z nami) mi je priskrbel privatno sobo v Štorah pri Celju, službo pa sem dobil na železniški upravi. Kot vsem primorskim prebežnikom mi je bilo javno delovanje s skrivnim sporazumom med Jugoslavijo in Italijo onemogočeno, tako da so se moji stiki s celjsko kulturno srenjo omejevali na zasebna srečanja z nekaterimi uredniki Novega tiska, kjer so mi komaj nekaj mesecev poprej izdali *Mistifikcije*. Zaradi te okoliščine najbrž tudi nikoli nisem naletel na Franca Pankraca, sicer

dovolj »proslulo« figuro v čakalnicah celjskih uredništev (Novi tisk, Celjski glasnik, Danica). Prvič sem ga torej videl šele v Starem piskru.

Kako sem prišel v zapor? To je pač preprosto. O izseljevanju slovenskega življa iz Spodnje Štajerske med nemško okupacijo je bilo že veliko napisano. Bodi torej dovolj, če povem, da so začeli Nemci v drugi polovici aprila 1941 po navodilu državnega vodje SS Heinricha Himmlerja zapirati zavedne Slovence, med njimi pa predvsem izobražence in tiste, ki so se tu naselili po letu 1914 (takšni so bili predvsem primorski emigranti). Da je ostrina ukrepov zadela predvsem slednje, ni nič čudnega, saj so bili politično sumljivi in tudi vsaj potencialno zares nevarni. O tem nam priča, recimo, tudi premalo znano delovanje tigrovske trojke Zelen, Majnik, Kravanja. (Prav bi bilo, če bi se ob dnevu vstaje slovenskega naroda kdaj spomnili tudi Danila Zelena, ki je padel v spopadu omenjene trojke s karabinjersko patruljo na Mali gori pri Ribnici - dne 13. maja 1941.)

Kakorkoli že, aretirance v aprilski operaciji so postopoma spravili v kapucinski samostan in pa v Stari pisker. Zaporniki, ki so jih konec maja začasno premestili iz kapucinskega samostana v sodne zapore v Starem pisku, so s sabo prinesli tudi dvojni primerek 2. številke Kapucinskega totega, humorističnega »illegalnega« lista. To je spodbudilo tudi zapornike v Starem piskru, da so sestavili nekakšen skriven uredniški odbor. V faksimilirani izdaji Kapucinskega totega in Totega Starega piskra, ki je izšla ob štiridesetletnici odjave in iz katere tudi jemljem nekatere podatke; ki so mi časovno žal še premalo odmaknjeni, da bi se jih spominjal (zadnje čase se namreč odlično spominjam bolj zgodnjih let, še posebno otroštva), piše dobesedno takole: »List so pripravljali in urejali: gornjegrajski odvetnik dr. Ervin Mejak, braslovški učitelj Juro Toplak in še neki novinar, čigar imena se druga dva urednika in drugi sodelavci ne spominjajo več. K Kar se tega tiče, bom tule mimogrede zapolnil to praznino v zgodovinskem spominu s podatkom, da ni šlo za novinarja, marveč za železniškega uradnika 2. razreda. Govorim seveda o sebi. Prav tako so vsi pozabili na zdaj žal že pokojnega Jožeta Prepeluha, urednika celjskega Novega tiska, ki je bil, če že ne urednik, pa vsaj eden najbolj pridnih sodelavcev pri Totem Starem piskru in, če me spomin ne vara, tudi glavni karikaturist. Seveda pa je čas res hudi rabelj, ki ne prizanaša ne pomembnim dogodkom, kakršen je atentat na Mussolinija, ne drobnim izkazom slovenske radoživosti in žilavosti, kakršen je bil Toti Stari pisker: primerki tistih števil, pri katerih sta Glavar in Prepeluh največ sodelovala, torej tretje, četrte in pete, so se vsi pogubili!

Treba je seve upoštevati tudi konspiracijo, ki nam je preprečevala, da bi se kar vsevprek klicali po priimkih. Položaj je bil že tako ali tako dovolj nevzdržen, saj so hitlerjanski zaupniki na Slovenskem že leta pred okupacijo začeli sestavljati seznam oseb, ki bi jih bilo treba izseliti, da bi dežela postala nemška.

Vendar sem spet zablodil. Za potrebe te izpovedi bo zadostovalo, če popišem, kako sem bil opozorjen na Franca Pankraca.

Okoliščine, ki so pripeljale do tega, so zapletene in nejasne. Neznane dne v maju 1941 so četniki v Vojniku ustrelili nemškega simpatizerja Kovača oziroma volksdeuscherja Kowatscha. Nemci so vpeljali streljanje talcev kot povračilni ukrep za sabotažne akcije sicer šele sredi avgusta 1941 (akt dr. Machuleja, SS-sturmbannfuhrerja) ampak ideja o takšnem zavarovanju reda in miru je bila v zraku že nekaj prej in tako je tudi Kowatscheva smrt sprožila nekatere ukrepe, ki niso bili daleč od represalij. V Starem piskru so nam tedaj zagrozili z ustrelitvijo vsakega desetega zapornika, potem pa so se le zadovoljili zgolj s ponižujočim ekserciranjem. V kapucinskem samostanu pa so celo že odredili trojico talcev in poslali so jih k nam. Po treh dneh so vsi trije živi in zdravi odšli nazaj v kapucinski samostan, pri nas pa so pustili eno številko Kapucinskega totega, šaljivega lista, ki je izhajal v razmeroma svobodnejših samostanskih razmerah. Prva številka je izšla že 8. maja, k nam so menda prinesli drugo številko, ki je izšla pet dni zatem. Njena vsebina nas je tako navdušila, da smo sklenili tudi sami izdajati podoben list. Uredništvo je imelo svoje prostore v celici št. 32, kjer je bival Toplak. Sam sem prihajal iz celice 36 za vogalom. (Takrat je bila v Starem piskru zaporska politika še dokaj popustljiva, tako da smo se zaporniki lahko obiskovali.)

Nekega dopoldneva sva bila s Prepeluhom ravno pri delu: odbirala sva material za ne vem katero številko, ko se je na vratih celice prikazal izpit, mršav starec predirnih sivih oči. Pravzaprav je bil neznanec zgolj, kar se mene tiče; moj sodelavec ga je očitno poznal, saj se je ob pogledu na nemo, strmo vzpeto postavo v sivem kamgarnu zdrznil in me pod mizo rahlo sunil s kolonom. Zato sem si s še toliko večjo pozornostjo ogledal neznanca, ki se je zdaj začel približevati.

Od blizu se je izkazalo, da sem se motil tudi glede njegovega pogleda. Kakor se je zdel od daleč prediren, se je zdaj nekako razcepil na dvoje nasprotnih si lastnosti: zenica je bila res predirna, ali ta predirnost je bila predvsem posledica tega, da jo je obdajala zelo motna šarenica. Pigment v njej se je skoraj vidno prelival in sukal, se vrtilčil kakor cigaretni dim, ko ga spreten otroški čarodej po slamici spiha v milni mehurček, in to nenehno gibanje, ki je segalo tudi v globino, je moj pogled ves čas spodmikalo: na negibni, temnejši zenici je obstal kakor na umetnem otočku, ki ga v nevihti obliva zvrtničeno vodovje, tako da so z algami in mahom porasla tla spolzka in nevarna, in nenehno mi je grozilo, da bom zdrsnil čez rob in se utopil v megleni šarenici. Bil je težek, nemiren pogled, čeprav se je mirno upiral zdaj vame zdaj v mojega sodelavca, in ni mi bil neznan. Poznal sem to mešanico med jastrebovim in kokošjim očesom, nekajkrat v življenju se je namerilo, da me je udarila iz tega ali onega obraza, in to ni nikoli minilo brez posledic: zadnjič sem videl te oči tri leta poprej, v Kobaridu. Bile so ducejeve.

Bilo je nedvomno, da je prišlec nor ali vsaj nagnjen k norosti. Moj sodelavec se je tega očitno zavedal in očitno je imel izkušnje, ki' so ga utrdile v prepričanju, da je treba takšne ljudi odpraviti prav na kratko. Nisem vedel, kaj je prišlec prinesel: pozneje se je izkazalo, da je bila pesem. Kakorkoli že, Prepeluh ni hotel papirja niti v roko vzeti. Samo odkimaval je in odmahoval z rokami, govoril pa nekako takole: »Pankrac, razumite, da imamo že preveč materiala, številka je že urejena in tematsko zaokrožena, sploh pa se ne moremo iti takole, da boste zdaj nosili svoje reči ljudem, ki ste jih še včeraj razglašali za udeležence ne vem kakšne zarote.« In tako naprej; ko se je Pankrac v nekem trenutku obrnil name in mi začel pojasnjevati ozadje zadeve, je Prepeluh meni nič tebi nič vstal in se postavil med naju. V zadregi sem obsedel in strmel v abotne verze pred sabo. Bilo je jasno, da se je Prepeluh dal zapeljati popolnoma nerazumnemu in neumestnemu vzgibu. Pesmice in šale, ki smo jih objavljali v Totem Starem piskru, so resda izpričevale živost in neuklonljivost našega duha, nikakor pa niso bile umetnost. Da bi bilo zaradi njih ali zaradi nekakšnega uredniškega koncepta mogoče *kogarkoli* izmed zapornikov izključevati iz kroga sodelavcev, mu braniti sodelovanje, ta misel se mi je zdela ne le smešna, marveč tudi sramotna. Ampak izkušnje iz konspiracije so mi narekemale, da se ne smem vmešati, in tako sem počakal, da je Pankrac ogorčen odkorakal.

»Provokator?« sem vprašal Prepeluha, potem ko je sedel.

Zamahnil je z roko. Potem šele se je domislil in začudil: »Kaj ga ne poznate?«

Odkimal sem.

Prepeluh mi je potem v kratkih besedah pojasnil, kako in kaj je s Pankracem. Izkazalo se je, da sem kar prav domneval. Pankrac je bil v marsičem podoben tistim nesojenim sodelavcem, kakršne poznajo v vsakem uredništvu. Leta in leta se jih otepajo vsi uredniki, oni pa kljub nenehnemu zavračanju prinašajo nove in nove prispevke, ne da bi opazili, da jih že dolgo nihče več niti ne poskusi brati. A med uredniki in Pankracem se je prav kmalu razvilo še bolj zoprno razmerje, polno nestrpnosti in vzajemnih sovražnih čustev, ki so na vsak morebiten stik, na vsako besedo ene in druge strani že vnaprej metala senco. Bilo je kot v zavoženem zakonu, kjer so tudi najbolj plemenite pobude zakonca sprejete sumničavo in z ogorčenjem. Sčasoma celjski uredniki sploh niso več odpirali vrat, pred katerimi je stal, in tudi ne pisem, na katerih je bil zapisan njegov naslov. Kdo bi vedel, ali si je Pankračevo pisanje že spočetka zaslužilo takšen prezir. Prepeluh je bil premlad, da bi mi znal povedati kaj o tem. Vsekakor se je pri Pankracu z leti razvila tako imenovana *paranoia querulans*, ki se je izražala predvsem v trdnem in glasnem prepričanju, da je žrtev spletk in različnih kulturnopolitičnih zarot. Brezdanja in neomajna volja, s katero se je zaganjal v sovražnike (in pri tem uporabljal včasih celo silo), je naposled povzročila skrajno reakcijo: celjska kultura je Pankraca izobčila iz občestva, nihče več se ni menil zanj, nihče se ni pogovarjal z njim, nihče odgovarjal na njegove obtožbe. Do tega je prišlo (mi je pripovedoval Prepeluh) že pred kakimi dvajsetimi leti in sčasoma se je tudi Pankrac, ki je v svojem boju povsem ostarel in obubožal, nekoliko umiril.

»Zato mu pa zdaj ne mislim dajati nikakršnega povoda, da bi se spet vdal kverulantstvu,« je sklenil svojo pripoved Prepeluh.

Malce sem pomislil. »Ampak ali ga to ne bo zjezilo? Mislim, ali ni nevarnosti, da bi ovadil naš list?«

Prepeluh se je divje zasmel. »Kar naj poskusi - potem bomo tudi mi ovadili njega!«

Sprva nisem razumel, kam meri; potem me je spreletel srh. Ni mi bila neznan nemška teorija o »selekciranju slabše prilagojenih«, ki je v strokovno izrazje zavijala grozovit namen. »Saj menda ne mislite resno,« sem vzkliknil proti svoji volji. In ker me je molče gledal, sem nadaljeval: »Navsezadnje tukaj ni tako slabo. Hočem reči, tukajšnje razmere niso tako brezupne, da bi dovoljevale zavreči vse tisto, kar nam je dalo dosedanje življenje v miru in omiki: usmiljenje, obzirnost, čut do sočloveka.«

»Mislite?« je rekel. »Boste videli, zmečkali nas bodo kakor mravlje. Potem boste videli, kakšen sočlovek ste jim.«

»Prav, ampak to pravzaprav že nima več zveze s temle najinim Pankracem. Zakaj ne rečete, da ste se le šalili?«

Bil je prav čuden trenutek, ko sva si gledala v oči in se ni mogel odločiti, da bi se zasmel, potem pa je le rekel s svojim rahlo hripavim glasom: »Seveda, ne bi ga prijaval.« (Sedem let zatem je umrl od raka v grlu.)

Na tem mestu se moji spomini v zvezi s Prepeluhom končujejo, kakor bi odrezal: naj si še tako naprezam možgane, se ne morem domisliti niti enega dogodka, niti enega nemega prizora, pri katerem bi bil on zraven. Ali je ta praznina zgolj znamenje časa ali pa tičijo vzroki zanjo globlje v moji preteklosti, o tem ne morem soditi. O njegovi nesrečni in prezgodnji smrti mi je leta zatem pripovedoval kolega Ažman. Sicer pa je v nadaljnji pripovedi tudi povsem nepotreben in neuporaben; sploh mi je žal, da sem ga vpletel, zdaj ko ga ne znam več mirno pustiti v celici številka 32, kjer sedi ob meni s šopom papirjev v roki.

Pankraca sem potlej videl še večkrat na dvorišču, vendar sem se mu ogibal. Res pa je, da so me njegove oči še vedno vznemirjale in me po svoje celo privlačile, kakor previsna skala privlači drznega alpinista, in često sem pohajkujoč poblisnil z očmi po njegovih. Tu na dvorišču, zunaj uredništva, da tako rečem, in ob vsakdanjih opravilih (žicanje cigaret, zvijanje mahork, izmenjavanje čenč in političnih informacij, trebljenje uši ali kratko malo poležavanje na soncu) se je njegova nasršenost kar porazgubila in tako sem toliko bolj razločno zaznaval

njegovo starost, osamljenost in klavrnost. Nekoč sem pomislil, da bo takšnega videza Mussolini, če ga bomo nekega dne ujeli.

Kakih deset dni zatem (proti koncu junija?) se je zunaj zgodilo nekaj, kar je razbesnilo zaporsko upravo. Do nas ni prišlo nič določnega, zgolj glasovi o poskusu atentata na Antona Dorfmeistra (prav tistega, zaradi katerega smrti je bilo leta 1945 obešenih sto talcev na Frankolovem). Kakorkoli že, zgodaj zjutraj so začeli gestapovci po hodnikih rjoveti: »Alles heraus!« tolkli so po nas in nas zgnali na dvorišče. Postaviti smo se morali ob vse štiri stene, ob vsaki nas je bilo po kakih sedemdeset. Gestapovec Nero nam je pojasnil, da bo med nami izbranih deset talcev, in cinično je pozval prostovoljce, naj stopijo naprej, ker da jim potem ne bo treba »eksercirati«. Te vrste prostaški humor je bil zanj značilen. Gotovo njegovo presenečenje ni bilo nič manjše od našega, ko je iz naši nasprotni skupine stopil predenj Pankrac.

Danes vem, da mi o človeški duši ni treba ničesar vedeti, ker jo razlagajo dejanja sama. Takrat pa me je Pankračeva nesmiselna žrtev takoj navdala z jezno nujo, da bi si jo pojasnil. S svojo žrtvijo je namreč v temeljih spremenil svet, v katerem smo živeli, svet, v katerem se je dalo zdržati, se pretolči, potrpeti, svet, v katerem je bilo mogoče celo izdajati ilegalen šaljiv list! Zdaj vsega tega ni bilo več. Pankrac je (iz obupa? resignacije? maščevalnosti? norosti?) vpeljal med nas idejo o človeškem žrtvovanju in ta nam je nemudoma sedla za tilnik in nas začela težiti, da so se naše vrste zazibale kakor klasje v lahнем vetru. Spominjam se, kako sem se, medtem ko sem gledal Pankraca, ki se je opotekal pod udarci razbesnjenega in zbeganega Nerona, moral bojevati z vzgibom, da bi še sam stopil naprej. Ne, samo tega ne! Ker zdaj bi se še dalo iti nazaj (tako nekako sem čutil), zdaj bi se Pankraca še dalo razglasiti za norca in s tem zaporske ali okupacijske oblasti odvezati od strašne odgovornosti, da tisto, s čimer grozijo, tudi *uresničijo*, če pa se bo njegova žrtev ponovila, podvojila, potem jo bodo tako rekoč prisiljeni sprejeti!

In tako smo negibno stali in čakali.

Po nekaj udarcih z bikovko se je Pankrac zgrudil. Nero se je zmedeno ozrl po dvorišču in si z roko celo segel k ušesni mečici. Ali nam je bral misli? Celo kulturbundovci s fotoaparati so se nehali režati.

Naposled je to trajalo že tako dolgo, da mi je postalo jasno: Nero bo sprejel žrtev!

Hip zatem je zdivil in nas začel gnati kakor še nikoli. Nekaj ur je poniževal naša telesa na znane in neznane načine. Najtežje je bilo zdržati »hojo po petah«. Naposled, pozno popoldne, nas je pustil, da smo obležali. Ne vem, po kakšnem ključu je odbiral med nami, ampak med deveterico, ki jo je velel odgnati v posebno celico, sem bil tudi jaz.

Pankrac nas je že čakal, opomogel si je od pretepanja in zdaj je vstal in nam stopil naproti.

Nobeden se ni zmenil zanj. Mogoče se jim je zameril s svojo vsiljivostjo že kdaj prej, vsekakor pa so mu zdaj še celo tisti najbolj preprosti med nami zamerili: nekaj zato, ker so ga hočeš nočeš morali imeti za človeka, ki je sprejel Neronovo pobudo in ji tako podelil realnost; nekaj mogoče tudi, ker so sami zamudili priložnost, da bi pokazali svojo plemenitost.

Bernanos nekje pravi, da je najvišja oblika upanja premagani obup. Ne morem reči, da se strinjam z njim. Da bi bila najvišja, bi morala biti redka, na premagan obup pa naletimo vsak dan, v vsakem trenutku. Tako je bilo tudi z nami talci. Tisti med nami, ki so premogli dovolj trdno vero, so obup premagali z njo: zdaj so sedeli v oddaljenem kotu in nekaj šepetali. Nejeverni so ostali nejeverni tudi glede svoje usode: že so brezskrbno kvartali, in ko jih je neustavljivi Pankrac opomnil, da bi bilo pametno poprositi paznika za papir in napisati poslovilno pismo, so ga odgnali s smehom in kletvijo, da je naposled odtaval v moj kot in počenil poleg mene.

Njegova bližina me je navdajala z nemirom. Pa ne zato, ker bi mu pripisoval krivdo za svojo usodo, ravno nasprotno, sebe sem obtoževal, da sem kriv njegove. Nedvomno je držalo, da se je priglasil med talce, ker je v njem nekaj počilo, popustilo; s tesnobo sem si moral pritrjevati, ko sem se retorično spraševal, ali se to ni zgodilo teden dni poprej, takrat ko je Prepeluh zavrnil njegov prispevek za Toti Stari pisker in ga s tem izobčil celo iz naše klavrne skupnosti, ki se sicer ni menila za razlike v prepričanju ali strankarski pripadnosti. Vsi smo bili zgolj zaporniki, zgolj žrtve, skupnost, povezana z najmanjšim skupnim imenovalcem, ki se mu pravi usoda, in ali je potem kaj čudnega, če je ubogi starec, potem ko je videl, da ga ne sprejmemo, sklenil postati žrtev? Če pa bi se bil jaz takrat malce bolj odločno postavil po robu Prepeluhu, tega morebiti ne bi bilo treba!

Prav ta nedoločni in v bistvu neupravičeni občutek krivde, ki me je odganjal iz Pankračeve bližine, pa me je zdaj prisilil, da sem se ozrl proti njemu.

Bilo je dobro, ker se je že mračilo, tako da njegove oči niso bile več tako zelo vodene, saj bi se mi bilo drugače zagotovo zvrtilo, tako blizu njegovega pogleda sem se znašel. V somraku so bile še bolj nejasne, še bolj nevarne. Zenice so vpijale preostanke svetlobe, šarenice pa so jo vračale kot blede diamanti. Urno sem odvrnil pogled, vendar je bilo že prepozno; začutil sem tisto nujo, da bi govoril, nujo, porojeno iz poraženega pogleda.

Ne spominjam se, s čim sem začel svojo pripoved. Menda z razmišljanjem o človekovi usodi in o tem, kako ničeva se izkažejo njegova dejanja pred obličjem smrti (s čimer sem Pankraca nameraval potolažiti glede Totega Starega piskra); vsekakor sem svoje besede sproti pozabljal, jih izgubljal, ko so se utapljale v njegovem pogledu, in to pozabljanje, zaradi katerega sem se spet in spet znašel gol pred njegovim pogledom, me je sililo k novim besedam; izvajal sem stavčne piruete, polne parentez in elips, pletel nove in nove vence besed, jih potem

razčlenjal, iskal v njih skrite pomene, opozarjal na tehtnost enih misli in na puhlost drugih, preskakoval s predmeta na predmet, z dogodka na dogodek, brskal po spominu, kaj bi mu sploh še lahko povedal, da mi ne bi bilo treba umolkniti in se ozreti vanj. Ali pa je bil njegov pogled zgolj navidezni razlog moje logoreje, v resnici pa jo je porajala potreba po spovedi, po sklenjenih računih? Gotovo je le, da sem mu povedal marsikaj, preveč. Ko sem končal, je bila že trda tema. Ali bolje povedano: šele ko se je povsem stemnilo, sem lahko utihnil.

Nekaj časa sva molčala in prisluškovala šušljanju kostanja na dvorišču (ali pa je prav po tistem šepetal kdo v drugem kotu?). Potem se je Pankrac sklonil k meni in mi s prav tako pritajenim šepetom rekel:

»Zdaj sem jaz na vrsti, prav?«

Res, šele takrat sem se zavedel, da sem se mu s svojo izpovedjo izročil in da mi ima zdaj pravico vrniti z enakim. Kaj drugega naj bi tudi pričakoval od človeka, ki ga že desetletja nihče noče poslušati? In kaj naj bi bilo bolj pravičnega od mojega sklepa, da mu bom res prisluhnil, ne glede na to, ali je on sploh poslušal moje besede ali pa je le čakal na priložnost za svoje. (Ali bi bil v svoji zadnji noči sploh prenesel molk?)

»Ne vem, koliko so vas moji sovražniki poučili o ozadju moje zadeve, zadeve, ki se tiče tako neznansko pomembnih reči in oseb, da je z leti prerasla okvire navadnega spopada idej, zadobila ostrino britve in kakor magnet potegnila v svoje območje pač vse, kar se je kdaj znašlo v njeni bližini, pa čeravno ni imelo nikakršne zveze z njo. Takšna usoda je, kakor ste imeli priložnost videti, doletela celo tako postranske reči, kakršna je bila pesem, ki sem vam jo oni dan prinesel za objavo v Totem Starem piskru. Dovolite mi, da vam jo vsaj zrecitiram, tukaj, v temi, v tišini.«

In zrecitiral mi je pesem, ki je ne znam obnoviti. Govorila je o negotovosti življenja, o našem nejasnem položaju, o mehkobi in ranljivosti naših duš sredi ostrih, trdnih, otipljivih stvari tega sveta. Bila je ganljiva, osupljiva, presunljiva pesem nanovo uzrtih starih resnic. Vendar za občutke, ki jih je zbujala, v meni ni bilo prostora. Vsega me je zapolnil vihar ogorčenja in zbezanosti ob spoznanju, koliko lepša je Pankračeva pesem v primeri z vsemi tistimi trivialnimi poskočnicami, ki smo jih objavljali v Totem Starem piskru mi, amaterski in štorasti stihoklepci. Bilo je nemogoče, neverjetno!

Pač, bilo je mogoče: tudi jaz sem občutil zbudljaj zavisti spričo Pankračevega daru. Kakšno so morali občutiti šele diletantje, ki so ga poznali vse življenje!

»Pankrac, poslušajte,« sem rekel. »Morate vedeti, da niste nikoli pisali za Prepeluha ali za Celjski tisk ali Danlco. Pisali ste za večnost in za Boga. Če ta svet ureja kak smisel, kaka volja, potem ni izgubljen noben vaših verzov, tudi tisti ne, ki ste jih v urah obupa vrgli v zublje. Kitajce čaka denar, ki ga zažgejo, na onem svetu, da si z njim kupujejo priboljške. Zakaj ne bi enako veljalo tudi glede poezije? Če pa se Kitajci vendarle motijo, potem je tako ali tako vseeno.«

»Ah, pesem,« je rekel. »Nisem vam je recitiral zato. Hotel sem vam le pokazati, da je molk najnevarnejša vseh usod, zato ker zagrne vase vse brez razlike. Pesem gor, pesem dol, to je še najmanj. Ampak to pa je pomembno, da Prepeluh, ki nikoli v svojem kratkem življenju ni prebral niti besedice tistega, kar sem napisal, in ki ni nikoli niti govoril z mano, noče niti pogledati, kaj sem prinesel za objavo! In verjemite mi, spoštovani kolega-«

»Janko Glavar,« sem se predstavil.

»Franc Pankrac.«

V temi sem slišal njegovo dlan, ki je zatipala skozi zrak, in prestregel sem jo in jo nerodno stisnil. Bila je drobna, uvela, pergamenasta, in ko sem ob tem stisku obnovil v spominu njegov obraz, sem se začudil, kako da nisem že prej sprevidel, kako zelo je že star. Seveda, bile so njegove temne zenice, ki jih je (mogoče zgolj starčevska) kalnost šarenice vsaj malce pomlajala, ko jim je dajala ostrino in živost!

Sicer pa je medtem že nadaljeval: »In verjemite mi, da Prepeluh sploh ne ve, zakaj in odkod ta anatema proti meni! Še preden se je rodil, so se mi zaprla vrata uredništev, pa ne zaradi pesmic, o ne življenje samo je bilo izvir tega molka!

Gotovo, tako so počeli iz višjih interesov, zaradi višje resnice, tako rekoč zaradi svetovnega reda in zaradi humanih idealov in ne vem še česa. In ne rečem, da vse to ni na njihovi strani. Ampak povejte mi, Glavar, ste kaj brali Dostojevskega? Njegove Brate Karamazove? Tam je govor o trpljenju otrok - ko Ivan Karamazov razlaga Aljoši, da vsa tista 'višja harmonija' ni vredna niti ene solze enega samega trpinčenega otročička in da kar se da spoštljivo vrača Bogu vstopnico v raj, če je kupnina zanjo trpljenje nedolžnih. In tako naprej in tako naprej - gotovo se spominjate.«

Molče sem odkimal v temi. Brate Karamazove sem bral nekoč v mladosti, ampak vse to mi je ušlo iz spomina in niti tega nisem več vedel, kdo je Aljoša. (Takrat sem si rekel, da bom, če po kakšnem naključju preživim to noč in naslednje jutro in sploh nemško zasedbo, prebral Brate Karamazove. Vendar se mi to ni posrečilo, ker se roman ves čas spreminja.)

»No, torej, Glavar, ali mu verjamete? Ali verjamete, da smrt enega samega trpinčenega otroka ne pomeni le njegovega konca, ampak konec višjega reda in višje resnice in smrt samega vsemogočnega Boga? Ker vidite, če ni tako, potem bo gospod vsemogočni Hitler lahko v imenu svojega višjega reda moril otroke! Razumete? Razumete?«

Seveda sem razumel: pred očmi sem imel tisti otrpli trenutek v Kobaridu, ko se je Kavš nekako opotekel in obrnil in potem kar stal tam, kazaje hrbet Mussoliniju s fantkom v naročju.

Domislil sem se argumentov tistih članov organizacije, ki se jim je Kavšova odločitev zdela izdajstvo: ti bi znali Pankracu pojasniti, kje v njegovem sklepanju se skriva napaka. Brez dvoma bi svoj argument oblikovali nekako takole: z bombo stojiš pred Hitlerjem, ta pa drži v naročju otroka. Ali smrt tega otroka ni upravičena, če reši pred smrtjo in trpljenjem milijone otrok? Oziroma: ali ne postane tisti, ki bi lahko vrgel bombo, pa je iz takšnega ozira noče, nehote Hitlerjev sokrivec pri vseh nadaljnjih, nepreprečenih zločinih?

Izrekel tega seveda nisem. Nekaj zato ne, ker sem se zavedal, da bi mi Pankrac rad povedal nekaj povsem drugega in da njegovim besedam pridevam svoje vprašaje, še bolj pa me je od tega odvrčalo čudno in celo nekoliko grozljivo dejstvo, da se s Pankracem ob takšni uri, *in articulo mortis* tako rekoč, strastno spušča v kavarniške debate. Ali naj bi bilo to tako imenovano sklepanje računov? Zmajal sem z glavo in rekel:

»Razumem vas. Le to mi ni jasno, kakšno zvezo ima to z nestrpnostjo celjskih urednikov.«

»Povedal vam bom,« je mračno rekel Pankrac. »Niste zaspani?«

Nasmehnil sem se. »Če bi zdaj zaspal, bi si pa res lahko očital, da zapravljam dragocene ure svojega življenja.«

»Pomeni to, da ste me voljni poslušati,« je nekam nejeverno rekel, »ali pa bi se raje posvetili kontemplaciji?«

»Po pravici vam bom povedal, gospod Pankrac. Po nekem naključju tudi mene obseda vprašanje, podobno vašemu: v bistvu gre za vprašanje, ali namen posvečuje sredstva. In če mi boste s svojo izpovedjo lahko pomagali rešiti to dilemo, potem vas bom z veseljem poslušal.«

Molčal je.

Ozrl sem se proti njemu, ker se mi je zazdelo, da me gleda, da me nepremično opazuje, vendar je bila tema že dokončna.

Molk pa je še kar trajal.

»Pankrac?«

Zazeblo me je, stresel sem se. Ali je sploh še sedel poleg mene? In zakaj je molčal?

»Pankrac?« sem rekel še enkrat, že skoraj polglasno, tako da je nekdo z leve zasikal proti meni: »Pssst!«

Obšlo me je nezadržno čustvo skrajne osamljenosti. Tenko mi je zapiskalo v ušesu. Nisem mogel več dihati. Umiral sem. Pankrac je bil že mrtev, jaz pa sem umiral. Čutil sem, kako mi gomazijo živci, ena sama bolečina tik pred eksplozijo, tik pred salvo. Vedel sem, nepreklicno sem vedel, da bom ob zori ustreljen in da se ne da nič več storiti, nič več reči. V grozi, ki me je preplavila in kakršne nisem občutil še nikdar, sem začel opletati z glavo, klatiti z rokami, kakor da bi lahko za kaj zagrabil, se oprijel rešilne veje. Z zadnjimi močmi sem se domislil svoje teorije, ki mi je pomagala skozi obdobja tesnobe: »Dejstvo, da sem se enkrat rodil, je nedvomen dokaz možnosti, da se bom rodil še enkrat!«

Že, že, ampak nikoli več kot Glavar, sem skoraj zahlipal: dolgoletni oprimek je popustil in padal sem v brezno . . .

Tedaj sem začutil roko, ki me je zadržala. Pankračev glas je tik ob mojem ušesu rekel: »Kaj pa vam je?«

Zajel sem sapo, se sede zravnal, odkimal: »Nič, nič, omotica . . . Jaz pa sem mislil, da je *vam* postalo slabo, ko ste bili kar tiho.«

»Tiho sem bil, ker nisem vedel, kaj naj rečem: kot čudež se mi zdi, da ste me pripravljani poslušati. Kot izpolnitev zadnje želje. Bojim se.«

»Smrti?« sem šepnil.

»Ne. Bojim se, da se bom zbudil. Da me boste na sredi pripovedi ustavili . . . Da se vam bo prej ali slej posvetilo, kaj vam pripovedujem, in potem si boste zatisnili ušesa in boste začeli vreščati . . .«

Kakšno mračno usodo je skrival v sebi ta blodni stavec? »Pripovedujte,« sem izdaval. »Prisegam, ne bom vas prekinjal.«

»Prav. Zaupal vam bom neobjavljivo zgodbo, zaradi katere me že desetletja bojkotirajo,« je rekel. »Kot vse zgodbe, ki so vredne pozornosti (kajti bojkot je brez dvoma posebna oblika pozornosti), je tudi ta zgodba resnična. Resnična - kaj se to pravi? Govorim o življenju, ne o višjih oblikah resničnosti. Govorim o povsem živem življenju, življenju brez sladkega pričakovanja, s katerim oblivamo resničnost. Da, kajti sladkorni obliv bo treba nekoč snesti, in ali se takrat ne bo izkazalo, da nam je pokvaril okus, tako da je grenkoba življenja postala neznosna? Življenjsko zgodbo bom torej pripovedoval, zgodbo o življenju, o svojem življenju. Začeti bo treba *ab ovo*, tako kot se je začelo življenje samo.« Po teh pesniških besedah je dramatično pomolčal, se v temi primaknil bliže in začel izpoved, ki jo je imenoval

Neobjavljiva zgodba

»Ali sem junak svojega življenja jaz ali zavzame to mesto kdo drug, to mora prikazati naslednja pripoved. Da pa bi začel svoj življenjepis z začetkom svojega življenja, naj sporočim, da sem se rodil neki petek pred

petinšestdesetimi leti. To se je zgodilo v Seredu, zdaj slovaškem kraju v bližini Bratislave, ki se je tedaj imenovala še Požunj ali po nemško Pressburg. Da bi razumeli okoliščine tega rojstva, pa je treba seči veliko dlje nazaj v čas.

Ne vem, koliko vam je poznana slovaška zgodovina. Naj vam kar takoj povem, da jo je težko poznati, saj je tako rekoč ni. Oziroma, konec je bilo že na samem začetku. Slovaška je sodila k Veliki Moravski, mogočni državi slovanskih Moravanov, ki so se semkaj priselili v šestem stoletju. Država je dosegla višek moči pod Svetopolkom pod konec devetega stoletja, a že leta 908 je klonila pred Madžari. Tisti del Velike Moravske, ki obsega današnjo Slovaško, je ostal pod madžarsko oblastjo, če ne štejemo kratkih obdobjev v šestnajstem in sedemnajstem stoletju, prav do leta 1918. Prav bo omeniti tudi, da so Čehi in Slovaki še v začetku devetnajstega stoletja imeli isti knjižni jezik. Ko so se sredi devetnajstega stoletja madžarska prizadevanja, da bi pomadžarili Slovake, še okrepila in postala sistematična, so začeli redki slovaški rodoljubi pisati v krajevnem slovaškem dialektu in iz tega se je oblikoval poseben knjižni jezik, danes znan kot slovaščina. Položaj tega jezika in naroda nasploh je bil najbolj kritičen v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja. Poglejva si dejstva: tako so do leta 1874 zaprli vse slovaške srednje šole, leto dni zatem pa razpustili tudi Matico Slovenskó. Sicer pa, da ne bo nesporazuma, skoraj ni bilo kaj ukiniti. Slovaščina v srednjih šolah je bila namreč pridobitev iz nedavnega leta 1861. Tedaj je Schmerlingov režim, potem ko je zavrnil slovaško zahtevo po lastnem teritoriju v okviru Ogrske, dovolil nekatere slovaške osnovne šole in tri srednje šole, kakor tudi slovaščino kot učni predmet v drugih srednjih šolah, in to je - priznava si - tudi največ, kar so Slovaki dosegli do leta 1918. Potemtakem njihovega položaja nikakor ni mogoče primerjati s Čehi, ki so že leta 1882 dosegli delitev praške univerze na češko in nemško polovico in s tem postali za Nemci in Poljaki tretji narod v Avstro-Ogrski, ki je imel popoln šolski sistem. Rečem lahko, da je bil položaj Slovakov celo še slabši od položaja Slovencev, ki so imeli vsaj nekaj utrkvističnih srednjih šol (na teh so se nekateri predmeti poučevali v slovenščini, nekateri pa v nemščini). Kako silovita je bila madžarizacija pri Slovakah, nam kaže tudi upadanje slovaških osnovnih šol: leta 1870 jih je bilo še 1800, leta 1892 le še 759, leta 1905 pa komaj 241 ! V tem obupnem položaju je slovaški boj proti madžarizaciji vodila nemočna narodna stranka, ki je bila stranka nazadnjaškega podeželskega meščanstva, ki ni imela uspeha pri volitvah in ki je upala na Rusijo. Jasno je, da so vsi tisti posamezniki, ki so radikalno presejali ta hotenja, morali hočeš nočeš ostati premalo znani vse do leta 1918, tako da jih je pravzaprav opazila šele zgodovina. Govorim seveda o zgodovini, ki jo pišejo zmagovalci, oziroma o izreku, da nam sedanost odkriva preteklost. Takoj boste razumeli, zakaj citiram tovrstne aforizme.

V tem prostoru, v katerem je bila Slovakom popolnoma odrečena možnost političnega narodnega gibanja, so se ustvarjalni posamezniki, kakor sem že omenil, zatekli k literaturi. Slovaška književnost je ena najmlajših v Evropi: tudi slovenska je starejša od nje. ‚Sreča v nesreči‘ Janeza Ciglerja, ki velja za začetnika slovenskega pripovedništva, je recimo nastala leta 1836, sedem let pred zgodovinskim datumom, ko je Ludovit Štur, bodoči vodja slovaškega upora v letu 1848, skupaj s Hurbanom in Hodžo vpeljal osrednji slovaški dialekt kot najčistejšo podlago za knjižno slovaščino. Pa tudi potem sta obstajali še močni struji tistih, ki so se zavzemali za nadaljevanje češke tradicije ali pa ohranjanje Bernolakove zahodne slovaščine v književnosti. Vedite torej, da sta znamenita Slovaka Jan Kollar in Pavel Šafank pisala v češčini. Boj je bil odločen šele leta 1852, ko je bila splošno sprejeta slovnica Martina Hattale, ki je normirala osrednjeslovaški dialekt.

Vseeno pa je treba priznati, da je slovaška književnost, ki je tako lahko črpala iz moči ‚češke‘ tradicije, kmalu zatem doživela svoj razcvet. Pri tem je sočasno slavo pobiral veliki triumvirat, ki so ga sestavljali Svetozar Hurban Vajansky, Pavel Orságh, poznan kot ‚Hviezdoslav‘, in Martin Kukučín, kakor se je glasil psevdonim Mateja Bencurja, medtem ko so nekateri bolj radikalni pisci, v svojem času nerazumljeni, ostajali v njihovi senci. Pa vendar, vsi so družno sodelovali v boju za popolno narodno osamosvojitvev. Značilnost vseh slovaških književnikov brez izjeme pa je bila, da so se zavzeto udeleževali tega boja, saj je bila njegova podstat prav boj za priznanje jezikovne in potemtakem predvsem literarne samobitnosti. Sicer pa ves ta mehanizem, ki je literarna dela pri priči povzdigoval v politična, poznate iz slovenske zgodovine: literati so tudi tukaj konstituirali tako politiko kot šolstvo. Treba se je ob tem domisliti samo, na primer, Prešerna in Cankarja, pa postane jasno tudi, kako zelo se je zvišal njun pomen v očeh naroda tisti hip, ko so glede na politični razvoj postale sprejemljive ali pa so se tudi uresničile njune socialne in politične ideje. Enako je bilo na Slovaškem: nujna, ki je literate enačila s političnimi javnimi delavci, je prav tako pripomogla, da so tisti avtorji, katerih nazori se niso skladali s političnim trenutkom, morali na uradno priznanje čakati v senci že priznanih ali pa, če so bili njihovi pogledi zares radikalni, celo v ilegali. Zatorej ni čudno, če je moj oče, Ferko Pankrac, kot politik in član podtalne organizacije *Dielo*, tudi sam vsaj deloma gledal na svoje pisanje kot na postransko in manj pomembno dejavnost. Večina njegovih literarnih del je tako ali tako izšla šele v prvem desetletju dvajsetega stoletja, nekatera pa so še vedno preradikalna, ne le v estetskem smislu, ampak tudi zato, ker je v njih podrobno usnovil svoje anarhistične ideje. Njegova današnja podoba v zgodovini slovaške literature potemtakem nikakor ni celovita in popolna, ampak prav ta skrbna, rekel bi, cenzura pri izdajanju njegovih del je pripomogla, da je Pankracov (ali po slovensko Pankračev) ugled zdaj nedvomen in vsesplošen. Ferko Pankrac je potemtakem ugleden slovaški literat. Seveda pa se ne nameravam pretirano ustavljati pri njegovem pisanju, ne le zato, ker je bilo tudi njemu predvsem sredstvo za doseg nekaterih nacionalno pomembnih političnih ciljev, marveč tudi

zato, ker današnja Slovaška poudarja najbolj prav Pankračevo javno ‚civilno‘ delovanje. Zato bom, preden se posvetim svojemu očetu kot družinskemu človeku, namenil nekaj besed še temu.

Rodil se je 6. marca 1844 v Verhovi zraven Sereda kot sin malega trgovca in posestniške hčere. Študiral je pravo na praški univerzi. Drugi in tretji državni izpit je naredil v letu 1869. Do leta 1871 je bil koncipient pri dr. Brenčiku, prav tako v Pragi, potem pa še naslednji dve .leti pri nekem Nemcu v Požunju (današnji Bratislavi). Potem se je vrnil k doktorju Brenčiku. Tudi v tem času še ni politično deloval. Bil je pač član neke praške čitalnice in pevec v njenem zboru, prave politične kariere pa mu njegov pripravniški status še ni omogočal. Z novim letom 1875 je šel v Pragi za praktikanta na sodišče in je tam odslužil za odvetniške kandidate predpisano leto. Odvetniški izpit je naredil v Pragi. Menda istega leta se je včlanil v skrivno organizacijo *Dielo*. Njen ustanovitelj, Karel Brenčik, najmlajši sin dr. Brenčika, je tisto leto dopolnil devetnajst let. Šele dolga leta zatem se je izkazalo, da je leto poprej kot študent književnosti ustanovil teroristično narodnjaško organizacijo. Kaže, da je bil Pankrac prav res skrivni vodja slovaškega odseka, medtem ko je Brenčik vodil češko krilo organizacije. Res pa tudi ti nejasni podatki izvirajo predvsem iz družinskega izročila, medtem ko jih zgodovina vsaj doslej še ni javno potrdila. Seveda, nobeni legitimni oblasti ni do tega, da bi na glas odobraval kakršnokoli podtalno rovarjenje, pa četudi *ji je prav to pomagalo na oblast*, in tako se tudi povojnemu češkemu in slovaškemu zgodovinopisju ne mudi razglašati povezav med zaslužnima sinoma Češkoslovaške (povedati moram namreč, da je tudi Karel Brenčik dovolj znano pesniško ime) in pa teroristično organizacijo, ki je s svojimi atentati proti najbolj zagrizenim madžaronom in nemčurjem nedvomno prispevala k oblikovanju narodnostnega ponosa Čehov in Slovakov, vendar pa pri tem posegala po sredstvih, ki jih nobena legalizirana oblast ne more pripoznati. O zvezah Ferka Pankraca z *Dielom* torej zgolj toliko, da je kot odvetnik nekajkrat zagovarjal njene sojene člane, dokler ni bil leta 1909 na velikem ‚izdajniškem‘ procesu v Budimpešti tudi sam obtožen protipostavnega sodelovanja z njo. No, branil se je sam, in sicer tako spretno, da so bili vsi njegovi stiki z Brenčikom videti *zgolj literarni*. Bil je oproščen. Glede Pankračevega podtalnega delovanja potemtakem lahko rečemo podobno, kakor smo ugotovili v zvezi z njegovo literaturo: javnosti se kažeta le vrha ledene gore, kajti le tako je Pankračev ‚zgodovinski‘ lik zadosti jasen, ustrezen in nekontroverzen.

V želji, da bi deloval v domačem kraju, je 1. novembra 1876 odprl svojo pisarno v Seredu. In že nekaj dni zatem je povzročil veliko razburjenje, ker je pri okrajnem sodišču vložil tožbo v slovaščini. Leta 1868 je bil na Deakov in Eotvosov predlog sicer izglasovan zakon, po katerem naj bi se nemadžarski jeziki do neke mere smeli uporabljati kot zunanji jeziki nižjih sodišč, vendar pa ta zakon, namenjen pomiritvi mednarodne javnosti, ni nikdar zaživel. Pankračeva tožba (ne glede na slovaško narodnost tožeče in tožene stranke) je bila torej dogodek brez primere v slovaški zgodovini. Zato ni čudno, da je že leta 1878 prišla k Pankracu deputacija volivcev s prošnjo, da bi prevzel kandidacijo v deželni zbor za sredske volilni okraj. Pankrac je sprejel, a po čudnem naključju oziroma, povejva odkrito, zaradi spletk Madžarov so ga ob delni mobilizaciji zaradi okupacije Bosne vpoklicali k vojakom, prav tako pa njegova dva koncipienta. V treh mesecih služenja v Bosni pa so bile izvedene volitve in tako je bil izvoljen drug deželni poslanec, dr. Vorosy, ki je ostal v zboru kar šest let. Tako se je Pankracu za šest let zaprla možnost poslanske kariere. V tem času se je, ker je bil tako nemirnega in dejavnega duha, začel temeljiteje ukvarjati s književnostjo.«

»Oprostite,« sem ga prekinil, »ampak odkod vam tako fenomenalen spomin?«

»Kaj vam nisem povedal, da sem po stroki zgodovinar?« je s senčico razdraženosti v glasu odvrnil Pankrac, potem pa, preden sem utegnil še bolj potešiti svojo zvedavost, nadaljeval:

Neobjavljiva zgodba (Nadaljevanje)

»Nemara res preveč na dolgo in široko opisujem nekatere podrobnosti iz življenja mojega očeta, ampak ker še sam prav ne vem, kaj v njem naj bi imelo poglobljeno težo in bistven pomen, vam moram pripovedovati nemara tudi nepotrebosti: ne bi namreč želel poslušati kasnejše očitke, češ da sem ga prikazal pristransko ali celo da sem s hudobnim namenom zadržal zase podatke o njegovem zaslužnem delovanju. Tako je, prav ste slišali, v mojih naslednjih besedah bo mojega očeta zadela marsikatera neprizanesljiva puščica.

Torej, kje sva ostala? Seveda. Pisanje pa mu ni jemalo toliko časa, da ne bi z vztrajnostjo delal v svoji pisarni, tako da je čez nekaj časa imel v njej že kar dvanajst uradnikov, med njimi štiri koncipiente in tri stenografe. Nenehni denarni spori, v katerih je zastopal kakor po pravilu obubožane Slovake v primežu madžarskega kapitala, so mu porodili zamisel o ustanovitvi *posojilnice* v Seredu. In res, v februarju 1881 je s še nekaterimi uglednimi in zavednimi Slovaki ustanovil *Ljudsko posojilnico*, v katero so ustanovniki vložili vsa svoja sredstva in tako ustrezali potrebam naroda. Kmalu se je pokazal dobrodejni vpliv te ustanove. Slovaki so postali prek te posojilnice (in štirih drugih, ki so v naslednjih letih sledile prvi) finančno neodvisni od madžarskega in nemškega kapitala. Pankrac je ostal načelnik posojilnice od ustanovitve do svoje smrti v letu 1911. Žal mu ni bilo usojeno, da bi dočakal ustanovitev republike Češkoslovaške, v kateri je Slovaška dobila

dokajšnjo avtonomijo (dasi so se atentati organizacije *Dielo*, ki je postala medtem ultraradikalna, nadaljevali vse do končnega vdora policijskih zaupnikov v njen glavni stan in do likvidacije Muche v letu 1926).

Vsaj na hitro naj naštejemo, kaj vse je delala posojilnica: dajala je podporo slovaškim dijakom in študentom ter narodnim zavodom, prav tako pa je omogočala mladim obrtnikom slovaškega rodu, da so se čimprej osamosvojili. Obilo denarja so namenjali posebno v politične namene, zlasti ob času državnih, deželnih in občinskih volitev. Okrog leta 1900 je promet že tako narasel, da so z denarjem zalagali tudi trgovce in industrijce ter opravljali vse upravno-bančne posle: posledica tega je bila; da se je posojilnica leta 1909 preuredila v delniško družbo in banko.

Ker niste pravnik, vas nemara ne bo posebno zanimal ta aspekt Pankračevega boja za uveljavitev slovaščine. Drobne zmage v sodstvu so bile namreč izredno pomembne, ker so slovaščino uveljavile kot *uradni* jezik. Tako je Pankrac odločilno prispeval k temu, da je slovaščina postala zunanji jezik uprave in sodstva (se pravi jezik, ki ga uporabljamo pri občevarju s strankami, ne pa znotraj ustanove same). Leta 1884 je na podlagi kupne pogodbe, sestavljene v slovaščini, predlagal tudi vknjižbo lastninske pravice v zemljiški knjigi v slovaščini! Predlogu se je ugodilo, to prakso pa so potem posnemale vse druge slovaške pisarne. Madžaroni so zagnali silen krik, ropotali so na shodih in v časnikih o protipostavnem ravnanju in podobno. To je bil tudi zadosten povod, da se je večina neslovaških hranilnic odločila odrekati posojila slovaškim strankam s tovrstnimi vknjižbami. Pankrac je v deželnem zboru sprožil spor, pri katerem se je skliceval na prvi stavek paragrafa 102 deželnega zemljiškega zakonika, ki je odredil, da se mora knjižba izvršiti samo na podlagi pisnega ukaza zemljiškoknjižnega sodišča ter se mora izvršiti natanko tako, *kakor se ta ukaz glasi*. Vendar so se madžaronske ustanove še vedno vedle do prosilcev s slovaškimi vknjižbami odklonilno. Pankrac je zato ustanovil novo, 'Južnoslovaško posojilnico'.

Naj dodam še, da si je Pankrac obenem zelo prizadeval tudi zadržati upadanje števila slovaških ljudskih šol, vendar je bilo to nezadržno. Vsekakor pa je s svojim javnim odvetniškim delovanjem, pa tudi kot poslanec od leta 1884 do 1890 in od leta 1896 do leta 1902 veliko prispeval k temu, da je na Slovaškem nastala ekonomska baza, ki je takoj ob ustanovitvi republike omogočila, da so Slovaki zaživel kot 'zgodovinski narod', prav tako pa je s svojim pisanjem krepil tudi njihovo kulturno moč. Toliko o njem kot zaslužnem javnem delavcu: podrobnejši opis njegovega delovanja po letu 1885, ko so nastale njegove najpomembnejše literarne stvaritve *Seme in klas*, *Strmina* in *Pod širnimi nebom*, bi bil tukaj morebiti neprimeren tudi zato, ker se je vse to dogodilo veliko po mojem rojstvu, veste pa, da vam v bistvu pripovedujem zgolj okoliščine svojega rojstva.«

»Vse to, kar mi pripovedujete, je zelo zanimivo,« sem rekel, čeprav se mi, po pravici povedano, ni zdelo posebno zanimivo. Nasprotno, zdelo se mi je, kakor da bi mi Pankrac nalašč pripovedoval prav tisto, česar mu ne bi bilo treba govoriti. Kajti z življenjem je prav tako kot z literaturo: privlači nas tisto, kar ni običajno, kar ni v skladu z normami, in Pankračev navrženi obet, češ da bo proti očetu naperil marsikatero puščico, se mi je po tem dolgovzmen predavanju o razmerah, ki so bile slovenskim do navzeje podobne, zdel zgolj zvijača starca, ki se boji, da mu bom sicer odtegnil pozornost.

»Se vam zdi?« je vprašal po premolku in v njegovem glasu sem zaznal nekakšen pridržek, ne vem, mogoče razočaranje ali nejevero.

No, vsekakor. Upam le, da se nama bo pripoved o vašem rojstvu iztekla še pred najino - khm - še pred zoro.«

»Razumem. Saj sem vam rekel: vse to sem vam moral povedati, da mi ne bi očitali nepristranskosti, zdaj ko se bom očeta *lotil*.«

»Ne razumem,« sem rekel. »Česa slabega bi bil lahko zmožen človek, ki je za neki narod - in za posamezne njegove člane - naredil toliko dobrega?«

»Če še niste uganili, potem to pomeni, da me ne poslušate najbolj pozorno. Ali vam res še ni jasno, da je bil Pankrac očitno človek, v katerem se je skrivalo več povsem nasprotujočih si oseb? Po eni strani liberalen narodnjak, po drugi strani podtalen terorist. Po eni strani pisec narodnobuditeljskih prigodnic in pa socialnorealističnih povesti, na skrivaj pa drzen in posmehljiv eksperimentator. Njegova 'burka v treh dejanjih z epitafom', na primer, njen naslov je *Preselitev*, ki je niso nikoli igrali, ker jo je pač ohranil v predalu, je popolnoma nora reč, ne vem, kako bi jo sicer še lahko označil. Na videz komedija zmešnjav, saj glavni osebi zamenjata imeni, da bi se ognili vsaka svoji nevarnosti - prvi grozi maščevanje nekakšnih teroristov, bivših pajdašev, drugi pa meščanska poroka - ampak Pankrac je zadevo grozno zapletel, saj junaka povsem izgubita svoj jaz, do novega pa nikdar ne prideta - verjemite, ti quidproquoji niso prav nič plautovski!

Ampak rekel sem, da ne bom govoril o svojem očetu kot o literatu. Poglejva si raje njegovo družinsko življenje.«

Neobjavljiva zgodba (Nadaljevanje)

»Ferko Pankrac se je v maju 1877 oženil s hčerjo seredskega okrajnega zdravnika Vacika. Bila mu je vzorna žena in rodila mu je dve hčeri. Bila mu je, kakor je sam zapisal v posvetilu k neki svoji knjigi, najboljša prijateljica, ker je bila molččea kot grob in ga je znala tolažiti v hudih urah. Seveda zdaj že razumete: nisem njegov zakonski sin.

Tako je, kakor pri ustvarjanju in pri političnem delovanju se je tudi tukaj osebnost mojega očeta delila v dve ostri nasprotji: po eni strani je bil kar se da skrben in pozoren zakonski mož in oče svojima hčerama, po drugi strani pa je, spet na skrivaj, tu in tam kratko malo moral prisluhniti temnejši strasti in se prepustiti ljubezenskemu navdihu, kadar ga je zajel s svojim neugasljivim plamenom. V eni teh spozab sem bil spočet tudi jaz. Rojen sem bil v avgustu leta 1875.

Zgodba je preprosta zgolj na videz. Že v davnem letu 1863, ko je Pankrac prišel študirat v Prago, se je na vso moč zaljubil v neko Hano Krejčikovo, hčerjo v imenitni meščanski rodbini, kjer si je z inštruiranjem mlajših dveh sinov zagotavljal dodatna sredstva. Prav iz tega časa izvirajo tudi njegove prve lirske in ljubezenske pesmi, v katerih jo je opeval kot utelešenje nedosežne in božanske lepote. Kot kaže, pa se res ni hotela zmeniti ne zanj ne za njegove pesmi pa čeprav jih je njej na ljubo pisal celo v njemu mrzki nemščini! Da, Krejčikovi ali Kretchikovi, kakor se je tudi pisala ena izmed rodbinskih vej, so bili nemškutarji. Sicer pa to obdobje nemškega pesnjenja ni dolgo trajalo. Po eni strani so bile te pesmi vendarle bolj prigodniške in namenjene zasebni rabi, po drugi strani je treba tudi priznati, da tiste redke, ki jih je poskusil objaviti ali jih je celo objavil v *Prager Blatt*, niso bile deležne posebno naklonjenih kritik. (Medtem ko so v almanahu Matice Slovenske tako rekoč hkrati izhajale malone iste pesmi v slovaški priredbi in imele velik uspeh!) Kakorkoli že, tudi če Pankračeva ljubezen - prav zaradi neuslišnosti - ni hotela zamreti, je vsekakor pojenjala njegova volja, da bi še naprej in nenehno, često tudi v svoj posmeh, javno oboževal mlado Hano, rojeno leta 1848.

V letu 1863 je prišla h Krejčikovim moja mati. Krejčikova gospa ji je bila po nekem naključju (ki ga je treba pripisati njeni bigotnosti, h kateri je sodila tudi javna in na veliki zvon obešana dobrodelnost) krstna botra. Ko jo je vzela v hišo, je imela moja mati deset let. Eno leto, tako je bilo domenjeno, naj bi še hodila v šolo, potem pa naj bi se kar doma naučila še šivanja in drugih koristnih opravil, ki jih mora znati marljiva hišna. In res se je pozneje vse žive dni do nesrečne smrti leta 1900 preživljala prav s šiviljstvom. Krejčikova je torej hotela vzgojiti dobro in pridno služabnico svoji hčeri. Toda mama s svojim ognjevitim temperamentom ni sodila v hišo, kjer celo za edinko ni veljalo nič drugega kot neizprosna volja gospodovalne matere, in tako je moja mati jeseni leta 1865 morala oditi od njih.

Menda še nisem povedal, da ji je bilo ime Julka.

Ali jo je moj oče opazil že v tistih letih? Skoraj gotovo da: bila je živahna, črnooka in razposajena. Seveda pa je bila rojena leta 1853 in je bila torej res še pravi otrok. Skratka, moj oče in mati sta prišla spet skupaj šele v maju 1867. Krejčikova moje matere namreč ni mogla kar meni nič tebi nič napoditi in zato jo je priporočila znancem, družini Brenčikovih. K tem Brenčikom je hodil inštruirat tudi Pankrac, pač na priporočilo gospe Krejčikove. Vendar pa se je za dekle prav malo menil, čeprav je hitro doraščala in se zgodaj razcvetela, tako da ji je gospod Brenčik v šali pravil *„die Kurzrockete“*, saj je bila tedaj v bohotni rasti in so ji bile vse obleke prekratke. Julka je bila pri Brenčikovih za pestunjo, saj je bil poznejši revolucionar Karel tedaj star sedem let.

Tako je vsak dan zahajala z varovancem na vrt. Tam jo je v že omenjenem maju 1867 napadel eden izmed pisarjev dr. Brenčika. Po kdove kakšnem naključju se je v bližini znašel moj oče in jo je rešil. Tedaj sta se toliko zblížala, da sta se komaj kak mesec zatem že *„spoznala“*. Posledica je bila, da je gospa Brenčikova Julko odpustila. Nekaj mesecev je preživela v uku pri nekem krojaču in Pankrac ni nič spraševal po njej. Potem pa jo je nekega dne srečal v mestu in jo pospremil do doma. Bila je namreč zima in ona je bila slabo oblečena. Ker je kar šklepetala z zobmi, jo je ogrnil s svojim plaščem, vendar ga ni slekel. Ob tem se je še sam prehladil. Bolnega ga je začela vsak dan obiskovati, ne da bi njena mati to zvedela. Mislila je pač, da hodi v uk k tistemu krojaču. In tako se je v oktobru 1868 rodil njun prvi otrok, hči Maša.

Pankrac je še vedno študiral in v tem pogledu ta otrok ni bil srečne roke, saj očetov materialni položaj še ni bil dovolj utrjen, da bi sploh lahko vzdrževal družino. Po drugi strani je bil Pankrac človek velikih ambicij in si ni mogel dovoliti dejanj, ki bi se kot ovire postavljala med njegove možnosti in cilje. A čeprav nista z materjo 0 zakonu niti spregovorila, je bilo to leto najbolj srečno v njenem življenju. No, že tedaj so nekatera znamenja kazala, da se bo ta položaj, v katerem je Pankrac od nje veliko zahteval, pa ji bil v zameno pripravljen bolj malo dajati, še kar nadaljeval.

Moja mati je imela prijateljico: čedno in duhovito dekle, ki se je je z ljubeznijo spominjala do pozne starosti. A na Pankračevo izrecno željo se ji je morala odpovedati: ni prenesel, da se je ob vsaki priložnosti smejala. Dejal je: *„Kdor se vedno smeje, je norec.“*

Ampak naj se povrnem v tisti čas pred tem prvim rojstvom. Spomladi 1868 je moja mati vse bolj bolehalo, vrtelo se ji je, šlo ji je na povračanje, vendar je bila premlada, da bi doumela, kaj je vzrok tem tegobam. Pankrac pa, kdo bi vedel, morebiti je mislil, da ve, pa da noče izreči, morebiti mu je vsak tak odlog prav prišel, vsekakor je molčal tudi on. Šele poleti, ko se je mati napravljala za v cerkev, je njena mati, moja babica, spregovorila: *„Ali si res tako neumna, da ne veš, v kakšnem stanju si, ali pa te ni nič sram? In tisti tvoj človek, kaj pravzaprav namerava, ko ga ni nič blizu?“*

Tedaj je doumela in se ves dan jokala. Imela je štirinajst let. Bila jo je groza, še posebno ker ji je mati zdaj ven in ven napovedovala strašno usodo, češ da ta človek ne more imeti poštenih namenov, sicer bi se bil že oglasil.

Na srečo mine vse: tako je minil tudi ta dan. Julka se je zvečer dobila s Pankracem. Najprej mu je hlipaje povedala, da je noseča, potem pa mu je zaupala še materino modrovanje.

Ostrmel je. O nosečnosti da ni nič vedel, še sanjalo se mu ni! Seveda pa je stvar njegove časti, da bo skrbel zanjo, in tudi sveta dolžnost vsakega moškega, da sam skrbi za svojega otroka. Videti je bil kar vesel novice.

Drugi dan je obiskal mojo babico. Mati je morala med pogovorom iz hiše. Pankrac je ponovil svoje besede. Rekel je, da bo vsekakor skrbel za otroka. Sicer ni premožen, a enega otroka bo že lahko preživljal. A z otrokovo materjo da se bo poročil, *šele ko mu bodo dovoljevale razmere*. O, sveta preproščina! Kako naj bi mati in babica to obljubo razumeli drugače, kot da pride poroka na vrsto brž po ureditvi gmotnih razmer? V resnici pa Pankracu razmere kratko malo *nikoli* niso dovoljevale zakona s preprostim dekletom. Nasprotno, ravno tiste razmere, h katerim je stremel (položaj, ugled, priznanje), so izključevale takšno zadrževanje na socialnem dnu! In s kasnejšo poroko z Elviro Vacikovo so razmere dokončno postale takšne, da ni bilo mogoče misliti na zakon z Julko Machuro.

Čudno pravzaprav, kako lahkoverna se je pokazala tudi babica, ki je navsezadnje dotlej že marsikaj skusila. Če ne drugega, bi bila lahko zaslutila vso nesrečno resnico, ko je oče, potem ko je obljubil denarno pomoč v zvezi s porodom, v nadaljevanju pogovora vendarle na glas izrekel nesrečni dvom, ki mu je branil, da bi verjel v žensko poštenost. Seveda, Hana Krejčikova in Julka Machura sta si bili antipoda, popolni nasprotji. Dušeslovci bi o tem znali povedati veliko: prva je bila plavolaska, modrooka, druga črnolaska, temnooka; prva je bila nedosegljivi ideal, skoraj dantejevska Beatrice, druga pa utelešenje zemeljske, posvetne ljubezni; prva je bila bogata, druga revna; prva je bila drugi nekaj časa gospodarica. Mar nista bili pravzaprav popoln dvojni cilj, h kateremu se je njegova dvojna ljubezen (prvič hrepenenje, drugič poželenje) lahko usmerila v svoji razcepljenosti hkrati in brez škode za ta ali oni pol? Skratka, rekel je babici nekako takole: ‚Zanesem se na vas, da boste svoji hčeri ves čas pomagali - vi vsaj zagotovo veste, da ste njena mati, medtem ko jaz ne vem, ali sem oče . . . ‘

Babica se ni nič razburila, poočitala mu je le, da bi kot študiran človek že moral vedeti kako in kaj. Pankrac se je na to nasmejal in zamahnil z roko, češ da ni mislil resno.

Poslej je redno obiskoval mamo in jo vodil na sprehode.

Ko se je bližal njen čas, sta ji mati in sestra, ki sta se bali, da utegne zaradi mladosti ob porodu umreti, svetovali, naj gre poprej k spovedi. Tako je tudi storila. Tedaj so jo - v strahu pred zlobnimi jeziki - že preselili v predmestje. Zjutraj se je torej odpravila v mesto - in koga je prvega srečala pred cerkvijo sv. Jurija? Pankraca seveda. Pokimal ji je, blede, zapet, a ni je ogovoril. Zvečer je zadihano prihital v Bubnov, kjer je prebivala, in jo začel zasliševati, kaj da je počela po mestu. Ko mu je naposled priznala, da je bila pri spovedi, in mu povedala, kako se je nad njim zgražal spovednik, ji je prepovedal, da bi še kdaj šla k spovedi. ‚Greh je, če varamo človeka, ki ga ljubimo,‘ ji je zabičal. Čeprav se je pozneje pomiril, je treba v tej epizodi videti kar dvoje: njegov polaščevalski odnos do matere in pa ambivalentne občutke glede vere. Res je, kot zakonski mož in javni delavec je bil dejaven katolik, kot pisatelj večidel nekakšen panteist, kot član skrivne družbe *Dielo* je bil zagotovo prepričan ateist, pred smrtjo pa se je dal spovedati: za katero izmed tega si upate reči, da je bilo krinka?«

Izkoristil sem Pankračevo retorično vprašanje.

»Nekaj drugega me še bolj bega,« sem rekel.

»Kaj?«

»Ne vidim, kakšno zvezo ima življenje vašega očeta s Celjem? S tem, da tu prirejajo že leta in leta bojkot proti vam?«

»Ne bodite nestrpni,« je suho rekel, »še prekmalu se bo vse pojasnilo.«

»Prav,« sem se vdal.

Mogoče lahko izrabim ta premor in pojasnim še nekaj, kar se utegne bralcem zdeti enako enigmatično, kakor se je meni zdela nerazumljiva zveza med Prago in Celjem. Gotovo se je ta ali oni že vprašal: »Odkod neki temu Glavarju vse te podrobnosti, vsa ta imena, te letnice? Pankračevo izpoved je poslušal neke tesnobne noči pred skoraj pol stoletja: povrh nam je v prvem delu pripovedi, ko je opisoval Stari Pisker, že priznal, da njegov spomin ni brezhiben! Torej naj nam ne laže, nam, ki še tega ne vemo, kje smo bili včeraj in kaj smo se pogovarjali davi pri zajtrku!«

Vsem takšnim odgovorjam: res je, drži, spomin me zapušča (ker pa prve odpadejo vrhnje, najmlajše plasti, se daljne preteklosti vseeno spominjam razmeroma dobro). No, Pankračevo pripoved sem v teh letih seveda pozabil v vseh nadrobnostih, ampak ker je bila v nekem prav posebnem pomenu *resnična*, sem jo lahko tudi po toliko letih brez težav *rekonstruiral*, si jo spet sestavil, tako da je zdaj takšna, kakršno mi je pripovedoval Pankrac, ali pa celo še bolj popolna in nadrobna. Mogoče tudi iz tega izvira občutje šomoštrskega dlakocepstva,

ki bralca najbrž zajame prav tako, kakor je mene njega dni, ko sem poslušal Pankraca - za to pa tudi gre vsakemu memoarskemu piscu, namreč, da bi poleg dejstev in drobnosti ujel tudi občutje in duha minulega časa.

Pankračeva zgodba je torej resnična, dokazljiva in sestavljiva. Pa vendar sem v tisti noči brez oblik nezmotljivo vedel, da je z njo nekaj narobe in da *ne smem zaupati* pripovedovalcu! O tem me je prepričevalo več podrobnosti v njegovi pripovedi, ki so bile sicer, kar se tiče zgodovine, resnične, vendar pa so bile podane na napačen način: Pankrac je vse tisto dolgovezje o slovaški zgodovini in književnosti in o očetovem življenju pripovedoval, kakor da recitira naučeno snov, in šele ob materini zgodbi se je »približal življenju«, tako da je postala pripoved prizadeta, občutena, človečna. Kaj naj bi to pomenilo? Da očeta ni maral? Nedvomno, a to je bilo premalo. Zdelo se mi je tudi, da je takšno podajanje snovi nemogoče upravičiti zgolj s poklicem in izobrazbo zgodovinarja. V tej ločitvi na hladni, mrtvi očetov življenjepis in pa skoraj žive impresije o materi se je morala skrivati bolj mračna enigma!

Ampak v tistem hipu me je z največjim sumom navdajalo nekaj drugega: Pankrac je rekel, da se je rodil v novembru leta 1875. Potemtakem, tako sem premišljeval, je zdaj star šestinšestdeset let, še do tega mu manjka kak mesec. To pa ni moglo biti res. Pankrac je bil starec, in če rečem starec, tudi mislim starca. Njegova dlan je bila presojna, pergamenasta, njegove kosti krhke in votle, kakor ptičje, njegov pogled je ostrila le tista čudna blaznost, katere izviri sem se bližal z vsako besedo njegove izpovedi, njegov jezik je uporabljal stare idiome, besede iz Pleteršnika in Cigaleta - skratka, Pankrac je moral imeti v tistem trenutku, ko je ob meni čakal na smrt, vsaj osemdeset let, če ne še več!

Takšne in podobne misli so se mi mrzlično sukale po glavi, medtem ko je Pankrac neutrudno nadaljeval svojo pripoved.

Neobjavljiva zgodba (Nadaljevanje)

»... sicer rad hodil gledat hčerko.« (Očitno sem bil, zatopljen v misli in dvome, preslišal del Pankračeve pripovedi.) »Bila je žal zelo krhkega zdravja in je kmalu umrla. Mati in babica sta otroka dala v rejo na kmete, ker pa je tako zelo bolehal, jo je mati po mesecu dni vzela kar k sebi. Pa ni nič pomagalo.

Pankrac je otroka prihajal gledat vsak dan, a vendar ne verjamem, da bi bila vzrok tej pozornosti resnična, čista očetovska ljubezen. V tistih letih je kratko malo ni premogel. Prej bi rekel, da je prihajal iz občutka dolžnosti, ta pa je v njem spet zbujal misli, zaradi katerih je občutil še večjo krivdo - in na to se je odzival seveda še bolj nestrpno. Tako se je ujel v začaran duševni krog. Nič čudnega torej, če so se dogajale tudi tako mučne stvari, kakršna bo sledila.

Ko je nekoč prišel pogledat, mu je Julka potarnala, češ da se boji za otroka, ki da se vso noč ne neha jokati. Rekel ji je, naj potrpi, saj da bo otrok tako ali tako umrl. In ko je videl, da so jo njegove besede prizadele, jo je začel tolažiti, češ saj je vendar boljše, če umre *otrok*, kakor pa da bi smrt pobrala *očeta*, ona pa bi ostala z otrokom sama. Najbrž je ob teh samosebnih besedah začutil, da je šel res predaleč. Poskusil je obrniti pogovor, vprašal jo je, ali ga ima tako rada, da bi mu odpustila vse, kar bi ji žalega storil. Potrdila mu je, da je tako. Na lepem jo je začel zmerjati s ciganko. Jezno je vzrojila, zakaj je z njo surov. Nekaj časa se je smejal njeni jezi, kar jo je še bolj razjezilo, potem se je ujezil še sam in je rekel: 'Dobro, pa grem, ampak tole punčko vzamem s seboj, saj je moja!' 'Kar vzemi jo,' mu je rekla. Tako je lahko izpeljal svojo poanto: 'Aha, tako torej: ti bi mi vse odpustila, če pa te samo malo podražim, bi zapustila ne le mene, ampak tudi otroka!' Na to ni vedela odgovoriti.

Ko je Maša v marcu 1869 umrla, je babica začela tiščati v Julko, naj pusti Pankraca. A ta se je temu upiral: misel, da bi ga kdo zapustil, se mu je zdela neznosna. 'Bodiva si zvesta in čakajva na ugodne razmere, da se bova lahko vzela!' tako je govoril. Babica je zato pregovorila deda, mirnega, skromnega čevljarja, in ta je Julko jeseni leta 1869 napodil od hiše. Šla je k teti. Pankrac je takrat postal koncipient pri dr. Brenčiku in se ni utegnil veliko ukvarjati z njo. Poslal jo je v uk za kuharico. Iz tistega časa je tudi čudna zgodba, ki mi je mati nikoli ni znala res jasno povedati. Kot kaže, se je na neki sedmini od žalosti, ker Pankraca že dolgo ni bilo od nikoder, napila. Ko je prišla domov, si je sezula čevlje. Tedaj pa je prišel Pankrac. Rekel ji je le nekaj očitajočih besed zaradi njenega stanja, potem pa je moral naprej. Julka je stekla za njim kar bosa. Bilo je zelo mrzlo, na cesti je ležal prvi sneg. Pri priči se je polotila mrzlica in začelo se ji je blesti. Oče je imel njeno zmedenost za posledico zaužite pijače in ji je to očital. Šele potem je opazil, da je bosa, in zaskrbelo ga je. Mimogrede povedano, to dokazuje, da je Julko res slabo videl in nanjo površno gledal. Julka je izgubila zavest in na rokah jo je odnesel domov. Ob njeni postelji je v strahu, da se bo nalezla tifusa, presedel celo noč in ji dajal neke praške, ki jih je poslal bližnji apotekar. Odšel je šele zjutraj. Ko se je popoldne namenil spet k njej, je srečal njene nečake in ti so mu povedali, da je 'Juči' že zdrava.

Dejstvo, da se iz nočne vročine ni izcimilo nič hujšega, je Pankraca nekako ujezilo, brez besede se je zasukal na petah in odkorakal proč. Potem se dolgo ni oglasil in Julka je bila prepričana, da jo je zapustil.

Pa je ni, vsaj ne za vedno. Za veliko noč leta 1870 se je vrnil. Potem ko sta drug drugemu poočitala izdajstvo, sta si postala spet dobra. Toda babica, ki je videla edino rešitev za svojo hčer pač v tem, da za vselej pretrga stike s Pankracem, je zdaj nahujskala še teto, svojo sestro, in ta je Julko napodila.

Tako si je Julka začela iskati službo. Pankrac ji je dovolil in postala je hišna pri Rechnerjevih. Julka je še vedno ljubila Pankraca – kakor ga je pač mogla in znala – zato ni mogla razumeti ne njegovih ambicij ne njegovih očitkov, on pa je še naprej hkrati bežal od nje in si želel njene ljubezni, njene vdane privrženosti. Gotovo ni imel vzroka, da bi bil ljubosumen, a če bi Julki moral priznati, da mu je brez pridržka vdana, potem bi ga preveč bremenil občutek krivde: in zato jo je raje sumničil. Skratka, potreboval je opravičilo, da se mu ne bi bilo treba poročiti z njo.

Bil je razpet med navzkrižni sili. Tako je nekoč vzkliknil: 'Ne boš se me znebila! Zapeljala si me in zdaj se me ne boš odkrižala!' Na te besede je vprašala, ali je zaradi nje izgubil svoje 'devišstvo'. Nemudoma je odšel in se ni več vrnil k njej – do naslednjic.

Čudno je tudi, da je človek, ki je toliko storil za povzdignjenje slovaškega jezika, govoril s svojo ljubico samo in edinole nemško, tako da so mnogi mislili, da sploh ne zna drugače. Seveda, njena nemščina je bila zanikrna in šepava. Dajala mu je veliko priložnosti za posmeh. Babica, ki se je jezila, kadar je kdo govoril vpričo nje nemško, ker sama tega jezika sploh ni znala, ga je nekoč vprašala, zakaj ne mara Julkine češčine. 'Zato ker to ni nobena češčina,' je odvrnil, 'bubnovska latovščina še ni češčina!'

Poleti 1871 se bilo očitno, da je Julka spet noseča. Pankrac je redno prihajal in jo vodil na sprehod. Po daljšem zatišju se ga je zdaj, ko se je v podobi novorojenca bližala spet večja odgovornost, popadla ljubosumnost. Tako je na nekem sprehodu začel govoriti, da bo otrok prišel na svet zagotovo z brki. Julka je sprva mislila, da se šali, in se je smejala, on pa jo je začel vse bolj odkrito obtoževati nezvestobe. Ko je videla, da misli resno, se je razjokala. Začel jo je zmerjati s hinavko, kajti joka ni prenesel. Tedaj, ko se je poskusila obvladati in je dušila hlipanje, so jo popadli strašni krči in padla je po tleh. Kakšne narave so bili ti vročični krči, še vedno ni jasno, vsekakor pa je v enem takšnih napadov leta zatem tudi umrla.

Ko je Pankrac videl, kaj je storil, jo je začel tolažiti in rotiti, naj se pomiri. Ogrnil jo je s svojo suknjo, jo popeljal domov in ji potem zabičal, da se mora varovati takšnih nepotrebnih razburjenj.

Dne 18. oktobra 1871 se jima je rodila druga hčerka, Ana.

Brž ko ga je Julka velela poklicati, je prišel. 'Spet punčka!' je rekel, vendar se je hitro potolažil. 'Tole bo moja mala kuharica,' je rekel. 'Ne dajaj mi otroka v rejo, bom že jaz skrbel za vaju.'

Vendar je življenje terjalo drugače: Pankrac je decembra dobil priložnost, do odide za koncipienta v Požunj, in prav mogoče je, da ga je tja premamil tudi obet svobode. Julki je vsekakor pojasnil, da izpolnjuje zgolj poklicno zahtevo, od katere je odvisna njegova nadaljnja kariera. Slovo je bilo kratko in boleče. Pankrac je obljubil, da bo redno pisal in pošiljal denar. Denar je res pošiljal, pisal pa je samo enkrat in še takrat se ni podpisal. (Anarhist Brenčik je bil tedaj star komaj enajst let, se pravi, da ni šlo za tovrstno konspiracijo!) Videti je, da se kot odvetniški pripravnik kratko malo ni hotel pisno *kompromitirati*. Res je tudi, da se je v Brnu seznanil z Elviro Beranovo, poznejšo slavno koloraturko, in se zapletel z njo v razmerje, ki je bilo skoraj enako mučno kot poprejšnje. Polagoma je pozabljal na Julko.

, Tej so se kmalu vnele prsi, tako da je Ano dala v rejo na deželo. Sama se je preživljala kot šivilja rokavic. Potrpežljivo je čakala, kdaj se bo Pankrac vrnil. Vedela je, da se bo vrnil, saj ji je obljubil.

Ana je prišla-iz reje po poldrugem letu, torej poletu 1873. Julka, ki je bila zdaj stara dvajset let, jo je iz reje vzela, potem ko je prejela tisto edino Pankračevo pismo: v njem je sporočal, da kmalu pride na dopust v Prago. Avgusta je res prišel. Ni se mogel nagledati hčerke. Prinesel jima je darila: piščalko v obliki konjička in pa res lepo svileno ruto. Rekel je: 'Srečen sem, ker imam hčerko. Kadar bom umrl, bo vsaj nekdo jokal za mano.' Ta misel je bila tako nepričakovana, da je mama ostrmela. Rekel ji je: 'Tudi ti se boš jokala. Šele ko me ne bo več, boš spoznala, kaj si imela, kajti zdaj me ne razumeš!' Mama se je potem le zbrala in mu je rekla: 'Kako neki te more veseliti misel na to, da se bo za tabo jokal ubog, zapuščen otrok?!'

(Mogoče je, da je v tistem času res mislil na smrt - v Bratislavi je Elvira ležala v Marijini bolnišnici, kajti od same živčne preutrujenosti, v katero jo je pahnilo čudno Pankračevo ravnanje, je zaužila neki alkaloid, in zgolj po sreči so jo še pravi čas rešili.)

Rekel je: 'Hotel sem le reči, da sem srečen, ker imam bitje, kateremu je moje življenje potrebno, ki si deli z mano srečo in nesrečo, ki je od mene odvisno: to pa je lahko samo otrok! Zato sem srečen, za to srečo pa se moram zahvaliti tebi! Ko bi le znal tudi jaz osrečiti tebe!'

, Pa se poroči z mano,' je rekla, 'saj veš, da bi bila to zame največja sreča.'

Vzdihnil je, oprl komolce na mizo, pobesil glavo, spustil roke in se globoko zamislil. Čez nekaj časa je dvignil glavo in bil je videti, kakor da se je za deset let postaral. Potem je vstal, prijel mater za rame in jo rahlo potisnil skozi vrata: 'Pojdi zdaj.' Po tem dogodku ga dolgo ni bilo od nikoder, čeprav se je spet priselil v Prago.

Ta dogodek se je zdel materi tako nenavaden, da ga je v poznejših letih še velikokrat pripovedovala nam otrokom, in sicer je obnavljala pogovor dobesedno, saj ga ni razumela in ne znala obnoviti v povzetku.

Tako, kot kaže, sem se naposled le pretolkel do svojega rojstva. Rodil sem se 18. novembra 1875. Bil sem tretji in zadnji otrok, ki ga je moja mati imela s Ferkom Pankracijem ali sploh s komerkoli.

. Kako je prišlo do tega, da me je spočel? Vse leto 1874 se moja starša nista videvala. Julka se je skušala dokončno otresti vseh iluzij in se je za silo prebijala kot rokavičarka. Stanovat se je vrnila k materi. Pankrac je

bil videti zadovoljen s takšnim razpletom dogodkov in se je povsem umaknil, le še tu in tam je poslal kak manjši znesek.

Potem pa je prišlo leto 1875. Leto, v katerem se je poročila Hana Krejčíkova, Pankračeva idealna ljubezen. Stara je bila osemindvajset let. Njena nekdanja nežna lepota se je medtem že ocvetela: začela se je nagibati k debelosti, njene modre oči so obledele, plavi lasje takisto, in hibica, ki jo je v mladosti spretno skrivala, namreč pobešena leva rama, je postala zdaj očitna, ampak vse to ni zadoščalo, da Pankrac ne bi njene poroke z bogatim baronom Backhoffnom (sicer pripadnikom Rotschildove rodbine) občutil kot izdajo in nezvestobo. Nekje je moral nemudoma dobiti nadomestno ljubezen - in tako se je spet zatekel k moji materi. Ta sicer ni bila več otrok, a še vedno je bila enako strastna in zaletava: in ko je videla, da je nastopil obvezno enoletno sodno prakso, se ji je to zazdela zadostna jamščina, da namerava odpreti samostojno pisarno in tako naposled urediti svoje razmere. Skratka, sad njunega ponovnega zблиžanja sem bil jaz. A oče, ki je nekdanj, ko je mati pestovala hčer, obžaloval, zakaj mu ne da naslednika, me je še pred rojstvom začel občutiti kot novo breme, novo grožnjo, in tako me ni prišel niti pogledat, čeprav mu je Julka poslala pošto.

Čakala je nekaj dni, a zaman. Potem se je odločila in me dala v rejo tisti dovilji, pri kateri je prvo leto življenja preživela že Ana. Pankrac se še vedno ni prikazal. Mesec dni zatem je Julka zapustila Prago in odšla služiti v daljni Trst!«

»Aha,« sem rekel, ker kratko malo nisem mogel več biti tiho, »sem se že spraševal, kako bova prišla do Celja. Na poti je izstopila tukaj, kajneda, in tako ste postali Celjan?«

»Vidite, ne poslušate me dovolj pozorno,« je nestrpno rekel in me s šibko roko presenetljivo krepko stresel za koleno. »Ali niste slišali, da me je dala v rejo? Pustila me je torej v Pragi oziroma v Jaromilu, to je na obrobju Prage. Ali nisem zadosti jasen? Ali vas ne zanima?«

»Pač, pač, oprostite,« sem rekel. Njegova zgodba je bila nemara res polna obrabljenih in banalnih podrobnosti, bila je zgodba, kakršne pač piše življenje in kakršnih je toliko, da se mi je zdela čudno znana, ampak prav njena preproščina in dolgoveznost sta jo delali neznansko zanimivo v luči tistega, *kar je šele imelo priti*: namreč, razkritja, kakšno usodno povezavo ima z bojkotom urednikov Totege Starega piskra.

»Torej poslušajte,« je rekel in nadaljeval.

Neobjavljiva zgodba (Nadaljevanje)

»Mati je pred odhodom napisala Pankracu pismo. V njem mu je očitala, da ji je uničil življenje; in ga pozivala še zadnjič, naj se poroči z njo. Naznanila mu je uro svojega odhoda. In ravno ko je izgubila vsako upanje in se je povzpela v poštni voz, ga je zagledala: prišel je iz gostilne ‚Poštni rog‘, bled, zmršen, z opotekavim korakom, pijan! Bilo je prvič, da ga je videla v takšnem stanju. Molče se je opotekel mimo voza, ne da bi pogledal proti njej. Tako sta se poslovila brez slovesa, takšnega ga je videla zadnjikrat v življenju, kajti ko se je nekaj mesecev zatem vsa bolna vrnila iz Trsta, je zvedela, da je Pankrac odpotoval iz Prage in da se ne namerava več vračati.

Vrnil se je bil v domači Sered in tam novembra odprl svojo odvetniško pisarno. Ampak o njegovi javni poti sem že govoril, zato tega ne bom ponavljal. Že leto dni zatem se je poročil s hčerjo dr. Vacika. Nekaj let se sploh ni zmenil za nas: preveč je imel dela s tem, da je skrbel za družino in za slovaški narod. Potem ko je postal eden najbolj znanih slovaških liberalcev in narodnjakov, pa tudi dokaj znan književnik - to je bilo okrog leta 1882, ko sem imel sedem let - je začel pošiljati materi znatne vsote denarja, ampak takrat je bila že tako utrujena in obenem zagrenjena, da je vse pošiljke zavrnila, tako da so se vračale naslovniku. Še vedno se je preživljala kot rokavičarka, živeli smo v pomanjkanju, mamu je vse bolj dajalo zdravje, posebno nekakšni napadi vročinskih krčev, ki so jo povsem izčrpavali.

Pankrac je bil nedvomno človek, poln nasprotij, in mednje je sodila tudi njegova načelna dobrodejna ljubezen do naroda in ljudstva, ki se je sprevrgla v paniko in zamero šele takrat, kadar se mu je kdo iz tega ljudstva človeško preveč približal. Normalno je, da je veljalo tudi obratno: brž ko se je dovolj odmaknil od nas, je začel do nas čutiti odgovornost in skrb. Ker je bil vpliven, se mu je posrečilo, da je podpora, ki jo je mati zavračala in s katero si je kupoval odvezo, našla pot do mene in moje sestre na drug način. Neka dobrodelna ustanova mi je podelila štipendijo, tako da sem lahko sčasoma doštudiral zgodovino na praški Leopoldinski univerzi, moja sestra Ana pa je leta 1884, stara torej trinajst let, tako rekoč na cesti našla poštno vrečo, v kateri je bilo poleg pisem in nakaznic tudi bankovcev v vrednosti sto tisoč kron. Takratni najdeninski delež je zadoščal za šolanje v odličnem ‚Lyceumu CaroloFerdinandeumu‘. Nikoli se ni prav pojasnilo, kako se je vreča sploh lahko izgubila.

Ne glede na to pa moram reči, da naše življenje ni bilo srečno. Mati je do zadnjega vztrajala v svojem samotnem, žrtvovanem življenju. Midva s sestro pa sva bila menda v otroških letih tudi preveč prikrajšana, da bi nama podpora skrivnega dobrotnika, povrhu vsega dobrotnika, ki ga nisva smela niti omenjati, prinesla zadostno

mero dušnega miru. Da, o Pankracu se v naši hiši - našem domu ni govorilo. Mama je prepovedala vsako omembo njegovega imena, in sicer iz dveh razlogov. Prvič, na ta način ga je skušala izbrisati iz naših src. In drugič, v bistvu mu je bila še vedno zvesta. Zavedala se je namreč, da bi škandal, kakršnega bi v javnosti povzročil podatek o Pankračevih nezakonskih otrocih, lahko uničil njegovo kariero, ne le iz moralnih ozirov, marveč predvsem zato, ker bi spotikljivo snov pri priči uporabili njegovi madžaronski in nemškutarski nasprotniki.

A menda je že tako, da človek vse življenje skuša dopolniti tisto, kar mu ni bilo usojeno v nežnih letih. Moje in Anino življenje se je ves čas tiho vrtelo okrog očeta. Sanjala sva o njem, se spraševala o tem, zakaj je tako ravnal z materjo, skratka, karkoli sva počela, vse sva nehote primerjala z njegovimi dejanji.

Ampak kako različna sva si bila pri tem! Medtem ko ga je Ana, ki se ga je celo spominjala (štiriletno je nekoč poučkal in jo vprašal, koga ima raje, mamo ali njega!), kovala v zvezde, se je meni zdel nedoumljivo utelešenje vesoljne brezbriznosti, ki vlada temu svetu. Med nama je prihajalo do tihih sporov, nemih spopadov, zahrbtnih udarcev, zatajevanih krikov.

Leta 1900 je najina mati Julka Machura umrla. Diagnoza se je glasila ‚Nervenschlag‘. Pokopal sem jo na bubnovskem pokopališču.

Na grobnik sem dal vrezati epitaf ‚Še čakam‘. Sestra, ki je postala medtem ena prvih licejskih profesorice na Slovaškem in navdušena voditeljica Sokolic v Trnavi (mestu, ki je blizu Seređu), bi bila skorajda zamudila na pogreb.

Sedmine ni bilo. Posedel sem z Ano v kavarni pred kolodvorom do odhoda njenega vlaka. Takrat mi je prvič namignila, da piše knjigo o očetu. Zbežan sem odšel domov, če lahko rečem dom svoji asketski študijski sobi. (Uganili ste, ne jaz ne sestra se nisva poročila in tudi otrok nimava.) Ni mi bilo jasno, kako naj Ana opravi to nalogo, ki bi jo nujno pripeljala v spor z resnico. Kot doktor zgodovine sem vedel, s kakšno lahkoto se fabricirajo cela obdobja in formacije in kompleksne nacionalne zgodovine - ampak osebna življenjska zgodba? To je pač preobčutljiva snov, da je ne bi ponarejevalec s svojim početjem povsem izmaličil. Človeka namreč sodimo po dejanjih, po ničemer drugem ne, in kako naj bi potem sodili Ferka Pankraca?

Ane potem lep čas nisem videl. Leta 1907 je v Bratislavi izšla njena knjiga o Ferku Pankracu. Imenovala se je - prav ustrezno - *Za blagor očetnjave*, s podnaslovom *Duhovni izris Ferka Pankraca*. Ana je že v uvodu oznanjala, da v knjigi namenja pozornost ‚tistemu najzlahotnejšemu, kar premore človeško bitje - njegovemu duhu‘. Pankračevemu življenju se je na daleč ognila v vseh zasebnih podrobnostih in je spregovorila o njem le v zvezi z očetovim javnim delovanjem. Seveda ni nikjer z nobeno besedo izdala, da piše o očetu. Knjiga je brez posebnih globokoumnosti povzemala Pankračevo (objavljeno) literarno delo in povezovala posamezne njegove elemente z različnimi javnimi dogodki. Skratka, knjiga je bila narodnobuditeljska in je imela tudi lep uspeh, saj so jo dvakrat ponatisnili.

Moto knjige se je glasil: ‚*Vse je shranjeno v času!*‘ To je seveda njegov citat, iz *Sončnic*. Ko sem ga prebral, se mi je zazdelo, da ga privikrat zares razumem. Tu moram pojasniti, da ima beseda ‚shraniti‘ v slovaščini dvojen pomen, ne pomeni le ‚spraviti‘, marveč tudi ‚pokopati‘, nekako tako kot ‚sahraniti‘ v hrvaščini. In videl sem pomen te zablode, ki nam omogoča, da v času vidimo nekakšen konservans, preparatorsko tekočino, v resnici pa nas vse pokoplje. Tedaj sem se odločil, da bom tudi sam napisal knjigo o svojem nesojenem očetu in da bo ta knjiga ravno nasprotna Anini: njena je ovekovečala njegovega duha, moja bo izkopala iz groba njegovo telo!

O, kako sem se smejal! Kako sem se hahljal v temoti noči, sklonjen nad pisanjem! Kako me je stiskalo v grlu, ko sem podoživljal Pankračevo odsotnost! Kako sem si želel, da bi ga moja knjiga *prehitela*, preden mi uide na oni svet! Kako sem trepetal, ko sem v časopisih, ki so leta 1909 spremljali senzacionalni ‚izdajniški‘ proces, na katerem je bil obenem zastopnik obrambe in eden izmed obtožencev, videval posnetke izsušenega, izčrpanega starca z značilnimi melanomi na temenu in senceh! Kot zdravnik z dolgoletno prakso sem vedel, da je spričo velikega števila znamenj upravičen sum na metastaze!«

»Zadosti je tega!a sem zaklical.

»Kaj pa je?« je rekel - zazdelo se mi je, da njegovemu glasu tokrat manjka običajne razdraženosti. Nasprotno, zvenel je prav pohlevno in celo nekoliko prestrašeno.

»Dosti mi je te farse!« sem nadaljeval. »Ne vem sicer, kaj bi radi dosegli s to čudno zgodbo, ampak nobenega dvoma ni več, da si jo sproti izmišljate. Malo prej ste se razglašali za doktorja zgodovine, zdajle pravite, da ste zdravnik, in če se ne motim, se vam je zareklo tudi, kar se tiče praške univerze, ki nikakor ni Leopoldinska, ampak Karlova! Predvsem pa vam kot kvalificirana oseba, dejstvo je namreč, da sem jaz zares zdravnik, zagotavljam, da ne morete biti stari šele petinšestdeset let! Vsaj osemdeset jih imate, za to si upam staviti glavo, in če ste stari osemdeset let, to pomeni, da ste se rodili najpozneje leta 1861, v tem primeru pa morate ustrezno pomladiti tudi svojega očeta ali pa preseliti njegovo rojstno letnico nazaj v čas, in potem se podatki o njegovem šolanju, karieri in tako naprej sploh ne morejo več ujemati z zgodovinskimi dejstvi!«

Medtem ko sem govoril, sem opažal, da se vse bolj razburjam. Očitno sem se bil predolgo zadrževal, tako da se je v meni, medtem ko sem strpno poslušal Pankračevo deloma dolgovezno in deloma neverjetno zgodbo,

nabirala zamera, ki je zdaj vrela na plan. »Prav res, sramotno se mi zdi to vaše početje. Pol noči, ki bi jo morala nameniti resnejšim in nujnejšim opravilom, ste mi ukradli s svojimi fantazijami!«

»Nesporazum,« je rekel tiho.

»Ja, nesporazum, ampak kar v vaši glavi, Pankrac, tam tiči nesporazum. Pa srečno pot in brez zamere,« sem še dostavil, ko sem se začel vzdigovati, pač z namenom, da se preselim kam, kjer bi lahko v samoti preudaril svoje življenje.

»Ne!« je skoraj zaklical. Začutil sem njegove šibke dlani, ki so me cukale za hlače. »Ne, prosim,« je pritišal glas, da ga je skoraj preglasilo drsanje njegovih kolen. »Prosim, priznal bom. Priznal bom, po resnici bom povedal. Ali nočete po vseh teh urah-žrtvovati še pol urice temu, da bi se vam vse lepo razjasnilo?«

Obstal sem, tudi zato, ker so se vznemirili drugi talci v sobi: zaslišal sem zvoke, ki niso mogli biti nič drugega kot hlipanje, in na drugi strani je nekdo menda škrtal v spanju z zobmi . . .

»Prosim, gospod doktor!« je rekel.

Mogoče me je s popustljivostjo navdal prav ta nagovor. Pankrac se je seveda trudil, da bi bil čimbolj spoštljiv in klečeplazen - ampak ob tem sem se zavedel, da nisem nič boljši od njega. Jeza gor ali dol - neka druga moja hiba je bila kriva, da sem se prejle oklical za zdravnika, čeprav sem imel za sabo samo dva letnika splošne medicine na Dunaju. Začutil sem nekakšno *sorodnost* s Pankracem. Glej, nisem imel razloga, pa sem si izmišljal - ali ne bi torej vsaj prisluhnil razlogom, ki so napeljali njega, da mi je šel napredati svoje izmišljotine?

Počasi sem se usedel. »No, prav,« sem rekel, »ampak za božjo voljo, Pankrac, nobenih zvijač več!«

»Seveda, seveda,« je hitro ponavljal, da se je slišalo kot ptičji ščeбет. Hotel me je do kraja pomiriti. Še vedno ni izpustil moje hlačnice. Rekel je: »Povedal vam bom vse. Povedal vam bom, česar nisem smel. Povedal vam bom, kdo je Pankrac.«

Nekaj hipov je lovil sapo, potem je z mirnejšim glasom začel pripovedovati.

Neobjavljiva zgodba (Konec)

»Dovolite mi, dragi gospod, da najprej dokončam začeto misel. Da bi lahko brez težav spremljali pojasnilo, s katerim se bo vsa moja izpoved docela pojasnila, morate namreč najprej v celoti slišati izpoved. Ne bo več dolgo trajalo: oče je res umrl komaj poldrugo leto po procesu. Kljub temu bi bilo časa za izid knjige pač dovolj ko bi lahko kje našel založnika! Ampak izkazalo se je, da je Ferka Pankraca njegovo javno delovanje do tedaj že obdalo z oklepom mučeništva in herojstva, tako da je bila vsaka vsaj malce objektivna opazka o njegovem zapletenem in protislovnem značaju razumljena kot sramoten paskvil in blasfemija! Skratka, kamorkoli sem prinesel rokopis, v katerem sem na kakih stotih tipkanih straneh popisoval Pankračevo življenje iz *svoje perspektive*, se pravi, iz žabje, pritlehne, neopazne perspektive nepriznanega otroka, povsod so mi ga, brž ko so se zavedeli, o čem pripovedujem, nemudoma vrnil, v spremnih dopisih pa so me bolj ali manj grozeče svarili pred posledicami objave, včasih trkaje na moje rodoljubje, spet kdaj drugič pa z ogorčenim prepričanjem, da gre za izdelek samozvanskega prismojenca, za nekakšno različico herostratskega vandalizma, iz kakršnega tu pa tam kak norec zagreši atentat na ugledno osebnost, le da je bila tukaj za bombo knjiga!

Ob očetovi smrti se je sicer izkazalo, da bom moral rokopis dopolniti: na smrtni postelji naju je oče priznal. Takole se glasi besedilo njegove poslednje volje: »K svoji še vedno veljavni oporoki bi rad pridal še naslednjo izjavo, s katero potrjujem, da sem oče Františka in Ane Machure, otrok neke Julke Machure iz Prage. Na drug način sem že uredil, da ne trpita pomanjkanja, tukaj pa jima volim še vsakemu po 20000 (dvajset tisoč) goldinarjev, s čimer sta v celoti izplačana in nimata več nobene dedne pravice do moje zapuščine.

V svojo sramoto moram priznati, da sem denar sprejel in ga namenil tiskanju svojega rokopisa, ki sem ga naslovil *Spomini na Ferka Pankraca*.

Ali je oče po kdo ve kakšnih poteh zvedel, kaj pripravljam? Je na smrtni postelji sam naročil, nemara članom *Diela*, naj me onemogočijo? Ali pa je bil rokopis sam zadosten povod za vsakokratne nesrečne splete okoliščin, ki so onemogočali izid?

Šele leta 1911 sem našel tiskarja, ki je bil pripravljen tiskati resnico o Ferku Pankracu. Pazite, govorim o resnici: v rokopis sem po preudarku vstavil tudi *prvo plat*, se pravi, življenjepis sem razširil s svojimi pogledi na njegovo politično delovanje. Rokopis, ki je zdaj narastel na skoraj petnajst avtorskih pol, je bil sicer še vedno dvodomen, kajti nikakor se mi ni posrečilo povezati Pankraca zasebnika in njegovo javno osebo, ampak zdelo se mi je, da mi po teh dopolnitvah nihče več ne bo mogel očitati kake pristranosti. Pa vendar so se me tiskarji otepali kar po vrsti. Včasih se mi je zdelo, da zdaj že vsa dežela pozna resnico o Pankracu, toliko vrat sem obhodil z rokopisom. Vse zaman: tiskarna, kjer so naposled začeli staviti rokopis, je neke noči pogorela. Vzrok požara je bila menda dotrajala električna napeljava. Skoraj hkrati mi je izginila kopija rokopisa in vse skupaj je bilo treba začeti znova. Ali je čudno, če sem počasi začel verjeti, da sem žrtev vsesplošne zarote Pankračevih privržencev in častilcev, tako da sem vsepovsod videl sovražnike? Kazalo je, da so tudi v moji službi zvedeli za ‚škandal‘, saj so me začeli šikanirati. Ne glede na vse to sem začel spet pisati. Naslov sem spremenil v *Ferko Pankrac, politik, književnik in človek*, kajti zdaj sem začel res skrbno preučevati njegovo pisanje in sem dodal še

svoje kritične poglede nanj. Nič čudnega, če sem ob tem odkril v sebi podedovano, pa dotlej zatajevano pesniško strast, katere nasledek sem vam zrecitiral snoči.

Ampak prišel je 28. julij 1914 in z njim svetovna vojna. Imel sem skoraj štirideset let, imel sem akademski poklic, dasi sem bil tedaj službo že pustil zato, da sem namenjal vse svoje moči rokopisu. Ko so me že v septembru poklicali na nabor, sem vedel, da se za tem skriva Pankračeva dolga roka, in sum se mi je potrdil, ko me je zdravniška komisija spoznala za nesposobnega zaradi „duševne zmedenosti“! Pomislite, do kam je segla koščena roka iz groba!

Ampak vidim, da spet vstajate. (Saj res, začenja se svitati!) Naj končam: vojna leta so mi pobrala denar, namenjen tiskanju spominov. In po vojni se je moj položaj še poslabšal. Nikakor nisem mogel zlestiti nazaj na zeleno vejo. Opravljal sem le še priložnostna dela, medtem ko v redno službo nisem hotel, tudi če bi mi jo ponujali: vedel sem, da bi me radi kupili! Izvirni rokopis sem skril na varnem kraju, kjer je *shranjen* še danes. Odločil sem se, da resnico o Pankracu serviram počasi, po koščkih, tako rekoč neopazno. V ta namen sem začel ponujati uredništvom drobce resnice. Ampak bilo je zaman! Zavračali so me že kar na pragu.

Hitim, hitim. (Res, ali se tako naglo svita ali pa so se samo moje oči tako zelo prilagodile temi?)

Minila so vojna leta. Ustanovljena je bila Češkoslovaška republika. Predsednik je postal Masaryk. Pankrac je bil zdaj še večji heroj, tako rekoč pravi narodni svetilnik. Po njem so imenovali glavno ulico v Seredu. Njegova izbrana, pazite, izbrana, ne zbrana dela, so izšla v dvanajstih zajetnih zvezkih. Njegova pesem *Nazdravimo, bratje* je postala nekakšna neuradna himna, vsaj na Slovaškem, če že ne pri Čehih, ki nam vendarle niso dali popolne samostojnosti. Skratka, Pankračeva zvezda je vzšla - še zdaleč pa ni dosegla zenita, o tem sem bil zdaj prepričan. Z mučno gotovostjo sem se namreč zavedel, da je Pankrac eden tistih kontroverznih ustvarjalcev, ki so napisali toliko različnega, da si bo znala vsaka nadaljnja doba najti v njegovih delih kaj zase, in še več, da je takšne mnogostranosti polno marsikatero izmed njegovih del, tako da se tudi posamezna dela ponujajo vedno novim interpretacijam, vedno novemu občudovanju! In povem vam, gospod Glavar, če Hitler te vojne ne bo dobil, dobiti pa je ne more, ker je svet prevelik in ker Hitler v svoji hlepoti ne bo odnehal, dokler ga svet ne pogoltne; povem vam torej, ko bo Hitler poražen, se na Slovaškem ne bodo mogli vrniti v predvojno demokracijo, tu bodo vladali boljševiki Pankrac pa bo še bolj znamenit! Ne več kot narodnjak, to bo pozabljeno, ampak kot radikalec, kot podtalni revolucionar!

Torej, vi se kar smejte. Ne vem, ali se smejete mojim prerokbam ali moji obsedenosti, pa saj je vseeno! Neštetokrat sem že poslušal ta začudeni, nezadržni hehet! Nič hudega!

Obubožan, brez službe, brez ugleda, zasledovan, sumničen, brez bližnjih (sestra je umrla za hitro jetiko leta 1916), brez založnika sem vedel, da je moja usoda zapečaten in da se mi nikdar, nikdar ne bo posrečilo objaviti resnice o Ferku Pankracu. In tedaj, v tistih skupih, nesrečnih letih velike depresije in vsesplošne brezposelnosti sem se začel v svojih sanjarjenjih (pač, sanjaril sem, sanjaril sem med napornim poljskim delom, to ni greh, sanjaril sem, ker nisem smel govoriti na glas) - tedaj sem se začel v svojih sanjarijah tolažiti s prividom: res je, tako sem si govoril, da me imajo na črni listi in da so mi zaprta vrata uredništev, res je, da me nadzorujejo in da mi ne pustijo dihati, res je tudi, da je Pankrac postal v vseh teh letih tako nedotakljiv, da me z ogorčenjem ustavi in zavrne vsakdo, komur grem pripovedovat o njem, ampak vse še ni izgubljeno! Vse nikakor ni izgubljeno! Če me ustavijo, brž ko doumejo, o kom govorim, potem se moram domisliti kakega načina, da bi jim to lahko pripovedoval do konca, ne da bi se jim posvetilo, o kom govorim. Skratka, sem razmišljal naprej, vso Pankračevo zgodbo moram *zakamuflirati*, jo narediti nespoznavno, tako da jo bodo voljni poslušati in se ne bodo zavedali, kakšne blasfemije se s tem udeležujejo. Pripraviti jih moram do tega, da bodo od srca in iskreno obsojali nezrelost svojega idola in da bodo vsaj za trenutek pomilovali njegove nesrečne otroke in nesojeno ženo!

Seveda se je izkazalo, da so bile tudi te moje sanje iluzorne: moj slabi glas je zadobil že tako pošastne dimenzije, da me ni bil nihče voljan poslušati niti o vremenu ali o nogometu! Govorili so: „Pazite, prihaja tisti Machura, ki se izdaja za Pankraca; tecimo brž zapahnit vrata in pozapret okna, da nam ne vdre v uredništvo!“ In najsi sem svojo zgodbo o Pankracu v teku let še tako predelaval, dodelaval, ji pridajal zanimive nadrobnosti in jo pestril s pikantnimi začimbami, poslušalca nisem dobil!

Rêcite, da sem blazen.

No dajte, dajte no, rêcite. Nič vam ne bom storil. Kaj ne vidite, da sem nemočen starec? Mojbog, saj imam petindevetdeset let! No, dajte, kamenjajte me!«

In glas se mu je skrhal in razlomil v nerazumljiv blebet in tiste cvrčeče, ptičjim podobne stokce.

Zavedel sem se, da pridržujem dih. Že res, bil je blazen, a v tej blaznosti je bila metoda!

Ramena so se mu potresavala v zadrževanem hlipanju. Pomislil sem, da bo zdaj, pri tej priči, do konca zblaznel in da ga bom moral pobiti s pestjo, zato da ne bi privabil stražarjev. Prijel sem ga za rame in s prsti začutil tresljaje. Bili so tako . . . tako poskočni! Kakor da bi bil v tega starca v resnici zakrinkan objesten fantalin, ki me že ves čas vleče za nos! V hipnem preblisku sem se sklonil naprej, k njemu, stegnil vrat in se zazrl v njegove oči, zdaj že razločne v modrikastem odsvitu jutra pred oknom. Bile so suhe. Pomislil sem, da je

to znamenje starosti, ki ne premore več solz, tedaj pa me je šarenica že potegnila k sebi in me zavrtela. Še je bila motna, ta šarenica njegovega suhega levega očesa, ampak globoko spodaj se. je v njej svetila iskrica! In takrat sem se zavedel resnice: sploh se ni jokalo, hihital se je!

Obšla me je zona in zamižal sem.

Sedel sem nazaj in se spet naslonil s hrbtom na trdno, negibno steno.

»Kdo si?« sem rekel in se počutil obenem neumno in nelagodno, kakor kak junak zgodbe o strahovih.

»Res ne veš?« je rekel.

Prikimal sem. Potem sem odkimal. »Ne verjamem,« sem naposled rekel.

»Tako je. Hočem reči, natanko to sem v svojih sanjarjenjih tudi pričakoval,« je rekel v

Pojasnilo

»Vedel sem: bolje ko bo moja izpoved kamuflirana, težje bo na koncu narediti preobrat, razkrinkati glavnega junaka. Ampak najprej nekaj besed o kamuflaži.

Največji problem je bil pravzaprav tale: pravi junak - zdaj ne govorim več o Pankracu - pravi junak v svojem življenju pač ni imel takšne sreče, da bi lahko zamedel prav vse sledove svoje neodgovornosti, kakor jo je imel Pankrac. Kaj to pomeni? To pomeni, da je bila zgodba o tem, kako je ravnal z ubogo Julko Machuro, splošno znana. Ker je šlo za nacionalnega junaka, je tudi ta nečedna zgodba sodila tako rekoč v zakladnico narodovega kulturnega spomina. Ampak, boste rekli, kako je sploh lahko prišlo do tega? Kako je bilo mogoče te grdobije prikazati v skladu z junakovim mitom?

Za to so se potrudili pač drugi avtorji s svojimi *kamuflažami*. Pravzaprav je, če si lahko dovolim tole digresijo, vsako pisanje kamuflaža: eni si prizadevajo zakriti, da pišejo o sebi, drugi spet, da si sposojajo od drugod. Tu, pri našem junaku, je bilo odločilnega pomena to, da je njegova hči - saj se spominjate Ane - res stala na njegovi strani. Napisala je spomine na očeta, ne toliko literarnokritične študije kot osebne spomine, saj veste, zbirko anekdotic, kakršne sem jaz pripovedoval prejle vam - in v teh spominih je križala Julko Machuro. Prikazala jo je kot avšo in sebičnico, ki ni nikdar znala doumeti veličine in genija našega junaka in ki mu je bila vselej za coklo! Seveda je spomine napisala šele potem, ko je Julka dotrpela. Na podlagi teh spominov so začeli še drugi pisci oblikovati, rekel bi, kolektivni življenjepis našega junaka. Uporabili so iste anekdotice, to pač, a vsak jih je malce opilil, prilagodil, obrusil, zasukal tako, da se je spremenila osvetlitev in je zdaj padala senca na tisto, kar je prej sijalo v svetlobi. Tako so ljudje naposled sprejeli pravila igre - za živa so očeta namreč obsojali in ga imeli za trčenega - in se sprijaznili z mitom: v njegovi nezrelosti so videli poslanstvo, v njegovi neodgovornosti revolucionarnost, v njegovih prismuknjenostih genialnost, v njegovih pijanstvih ekstaze!

Pazite, Glavar, ne govorim o njem kot o pesniku. Kar mu gre, mu gre! Zato sem ga tudi povzdignil malone v očeta naroda. Govorim o čudni potrebi, ki iz navadnih, šibkih ljudi, kakršen je bil on, dela ideal. Recimo, že njegov videz. Natanko vemo, kakšen je bil: nizko čelo, zraščene obrvi, drobn, prežeče oči, motno sive, podobne mojim, velik zakrivljen nos, tenke ustnice, mehkužna brada, okrogel, zalit obraz, nekateri pravijo, da je jecljal, drugi spet, da ni ravno jecljal, pač pa da je, preden je spregovoril, trzal z glavo in nekako mencial s stisnjenimi ustnicami, kako bi rekel, zvečil šobo, obenem pa hmkal in ehmkal - na, pa si ga pogledjte na kateremkoli izmed portretov. Saj veste, da so vsi nastali šele po njegovi smrti. Mogočno čelo, nos rimskega cesarja, rjave oči, asketske poteze misleca ali pa nežna bradna jamica romantika: kaj se pa gremo? Roke so se mu tresle, noge je vlekel za sabo, hodil je prigrbljen: tam sredi Ljubljane na svojem trgu pa stoji kot kak župan!

Naj mu strgam masko, ki sem mu jo s toliko truda nadel: ni bil Slovak, bil je Slovenec. Ni bil uspešen odvetnik in politik, skoraj vse življenje je bil odvetniški pripravnik v zakotni avstro-ogrski provinci. Ni izdal dvanajstih debelih zvezkov in tudi ne imel v predalu skritih še neobjavljenih del: vse njegove pesmi so zbrane v enem samem zvezku *Poezija*. Tako je, ni bil Ferko Pankrac, bil je France Prešeren, in jaz, jaz, jaz sem njegov nesrečni, zavrženi sin!«

Čeprav sem Pankračevo poanto doumel še pred koncem njegove teatralične filipike, pa se zdaj nisem mogel upreti učinku tega norega priznanja. Skočil sem na noge, takoj počepnil k Pankracu, segel z roko proti njegovim ustom, jo potem skrila za hrbet.

Zasmejal sem se in se spet usedel. Nekaj časa sva molčala.

Obrisi sobe so se pomaljali iz somraka, ki se je zadrževal le še v kotih.

Popoldne se človek, potem ko si je privoščil kosilo in mogoče še kavo, težko pripravi do tega, da bi koga ustrelil. Takšna opravila sodijo v zgodnje jutro, ko so žrtve najbolj nebogljenе in vdane v usodo, neprespani eksekutorji pa razdražljivi in slabe volje. Vlekel sem na ušesa, a v stavbi je vladala še nočna tihota.

Odhkrnil sem se in rekel: »Preden sploh nadaljujete, hočem nekaj razčistiti. Naj bo nedvoumno: vi trdite in izjavljate, da ste nepriznani sin Franceta Prešerna, največjega slovenskega pesnika?«

Pankrac je odkimal: »Ne. Sem njegov zakoniti in priznani sin. Slabo ste poslušali mojo zgodbo. Verjemite mi, da je lažna zgolj povrh, v nadrobnostih, a tudi te povsem ustrezajo nadrobnostim iz Prešernovega življenja, ki sem jih iz že navedenih razlogov moral zakamufirati. Če sem torej rekel, da naju je Pankrac priznal, se nisem zlagal: dan pred svojo smrtjo naju je oče priznal, le da nama žal ni volil drugega kot zlato žepno uro, pa še ta je izginila neznano kam. Ampak naj se vrnem k jedru zadeve: da, tako je, sem postavni in priznani sin Franceta Prešerna, največjega slovenskega pesnika.«

»Popravite me, če se motim,« sem rekel, »ampak kolikor vem, je Prešernov sin umrl še v rani mladosti.«

»Dovolite mi, da vas popravim. V literaturi je res zapisano, da sem umrl leta 1855 za črevesnim vnetjem. Dejstva pa so takšna: moja sestra Ernestina sama priznava, da najina mati Ana skoraj do smrti ni hotela niti omeniti Prešernovega imena. Zakaj ne? Razlogov pač ni treba še enkrat naštevati. Po tem njenem razpoloženju lahko seveda sklepate, kako je gledala name, ki mi je bilo po očetovi volji ime France in ki sem v neznanih, nevednih letih odraščanja ljubil očetovo fantazmo prav tako kot moja sestra! Znano je, da sem z osmimi leti znal na pamet kompletne očetove *Poezije*. Očeta nisem nikdar videl, a njegovo ime mi je bilo venomer na jeziku.

Ernestina vse resnice pač ni poznala, saj jo je mati že ves čas imela pri dedu in pri stricu Martinu in jo je vzela k sebi šele po moji smrti. Vseh teh deset let od rojstva do leta 1855 sem bil res deležen kar največje materine skrbi in ljubezni. Poleti 1855 pa sem ji zrecitiral svojo prvo pesem! Prebledela je, skoraj omahnila, potem se je zjokala. Njen obraz je bil, ko ga je vzdignila iz perišča, spremenjen, tuj, trd. Vse življenje je obtoževala poezijo, češ da ji je ukradla moža - ali je potem čudno, če se je takoj odločila, da me bo poskusila iztrgati pogubni strasti? Že avgusta me je poslala v rejo k neki svoji mladostni prijateljici, ki se je leto poprej omožila s Slovakom in se odselila v daljno Bratislavo. Tam sem odraščal, odtrgan od domovine in domačega jezika, prikrajšan za starševsko ljubezen.

Po najboljših močeh sem se prilagodil življenju med tujimi ljudmi. Materina znanka je kmalu zatem umrla in prišel sem v ubožnico. Pozneje sem se prebijal skozi življenje, kakor sem vedel in znal. Ker sem bil trmast, priden in dovolj bistre glave, sem naposled postal profesor zgodovine. Slovenščino sem še znal, a v spominu sem mater in rojstno deželo že pokopal.

Leta 1904 mi je skorajda po naključju prišla v roke Ernestinina leto poprej izšla knjižica *Spomini na Prešerna*. Iz nje sem razbral vso resnico o počelu svoje življenjske tragedije. Uvidel sem tudi, kako zmotno je na mater in očeta gledala Ernestina. Pa vendar, ker je knjižico napisala na podlagi *materinih* izpovedi, se je med vrsticami še dala uzreti resnica. Vsaj sinovsko srce jo je še lahko začutilo.

Že skoraj stariček sem se v šestdesetem letu življenja priselil v Celje. Sklenil sem bil namreč, da poskusim popraviti zgodovinsko krivico in da objavim resnico o očetu. Nadaljevanje že poznate: nihče mi ni verjel. Ker me je rednica v Bratislavi prekrstila v Pankraca, kakor se je pisal njen nesrečni mož, se nisem mogel izkazati niti s priimkom. Žal sem v Ljubljani odkril, da se Ernestina v spominih ni izmislila: mati si je tako prizadevala, vsaj na videz presekati Prešernovo pesniško koreniko, da je dne 18. avgusta 1855 uprizorila celo lažen pokop. Raziskal sem ohranjene dokumente in ugotovil, da so tistega dne v skupno občinsko jamo na nekdanjem pokopališču pri sv. Krištofu iz najete krste stresli vrečo, v kateri naj bi bili moji posmrtni ostanki. Ekshumacija je bila torej povsem nemogoča. Poleg tega je tedaj v Sloveniji že do kraja prevladala stranka Prešernovih brezpogojnih častilcev. Ravno tedaj so kljub jedkemu Cankarjevemu posmehu postavili Prešernu spomenik pri Tromostovju. Nekaj let poprej je izšel *Prešernov album*. Družbena klima se je, skratka, že toliko spremenila, da so vsak moj poskus biografske revizije vnaprej zavrnil kot blodnjo neprištevnega starca.

Preostalo pa tako ali tako že veste.«

»Čakajte no, čakajte no,« sem rekel. Jezilo me je, ker je imel pripravljen odgovor na tako rekoč vsako vprašanje. »Pa Ernestina? Kaj je rekla ona? Saj je bila še živa, ko ste prišli v Ljubljano?«

»Seveda mi ni verjela. Če bi imela pse, bi jih naščuvala name.«

»Pa vas ni spoznala?«

»Potem ko me je videla zadnjič šestdeset let poprej kot dojenčka?«

»Po očeh,« sem poskusil. »Po vaših očeh.«

»Ernestina je umrla na očetov rojstni dan, dne 3. decembra 1917, v ubožnici. Bila je popolnoma slepa. A tudi leta 1909, ko sem si izprosil obisk pri njej, ni videla skoraj nič več. Celó če bi bil ustvarjen po njegovi podobi in ličnosti do te mere, da bi si bila podobna kot jajce jajcu, me ne bi mogla prepoznati. Sicer pa, komu naj bom podoben: očetu ali *njegovim portretom*? Kaj mislite, kako se ga je spominjala v svojih sanjah?«

Zamišljeno sem prikimal. »To je res čudno, kako so se izživljali z njegovimi portreti, posmrtni maske pa niso hoteli odtisniti!«

»To ni nič čudnega! Poglejte Hitlerja - o ljudeh, ki zdaj nosijo prirezane brke pod nosom, pravimo, da nosijo hitlerjevske brke. Ampak vprašam vas samo nekaj: čigave brke nosi Hitler? To vas vprašam!«

Na lepem sem opazil, da stojiva. Odmaknil sem se za korak in se zmedeno zagledal v tla. Se mu je do konca zmešalo? Bo zdaj rekel, da nosi Hitler prešernovske brke? Pripravil sem se, skrčil mišice, napel kite.

»Vam bom pa jaz povedal,« je nadaljeval. »Chaplinske brke ima. To sploh niso hitlerjevski brki. Chaplinovi so. Zakaj?« Zmedeno sem odkimal.

»Zato ker Hitler hoče ugajati ljudem! Hoče biti priljubljen kot Chaplin. Hoče, da bi ga imeli radi, da bi mu zaupali, da bi se nanj zanesli, kakor se lahko zanesejo na Chaplina! Smešno, kajne? Ampak v bistvu gre za isti mehanizem kot pri portretih mojega očeta. Le da je Hitler prebrisan in je to izkoristil: brki so mu v začetku prinesli polovico vseh glasov! Ljudje si radi oblikujejo predstavo in se je potem oklepajo kot klop: gledali so ga in si govorili: ‚Ta še muhi ne bi storil žalega!‘«

Molčala sva. Nisem vedel, kaj naj rečem. Gotovo je bil blazen, ampak to sploh ni spremenilo zadeve. Jasno mi je bilo, da gre tu za veliko večje zastavke kot za blaznost ali duševno zdravje posameznika. Tu se je podirala zgodovina, tu so padali ideali! Kakor je rekel v začetku: otrok se je bojeval proti višjemu redu! Takšne zmedene polmislili so se mi vrtele po glavi, on pa mi je nenadoma pomolil roko. Previdno sem jo prijel.

»Hvala, ker ste me poslušali,« je rekel na glas, da sem se zdrznil.

In res, zakaj ne bi govoril na glas? Bilo je jutro. Talci so vstajali. Zunaj se je slišalo ropotanje mlekarskega vozička. Nekdo je hitro korakal po hodniku pred vrati.

»Poslušajte, Pankrac,« sem rekel, »vse v redu, povedali ste mi svojo zgodbo, ampak kaj pa zdaj? Kaj imate od tega?«

Skomignil je z rameni.

»Moral sem pač nekemu povedati,« je rekel brez navdušenja.

»Ker vidite, Pankrac, v resnici sploh ne gre za to, ali vam verjamem vso to zgodbo ali ne. Za to gre, ali sem jo *pripravljen* verjeti. -Kakor ste rekli na začetku: tu se nedolžen otrok bojuje z višjim redom., Skratka, ali vaše trpljenje - postaviva za ta čas hipotezo, da je vaša zgodba resnična - odtehta pomen, ki ga ima Prešeren za Slovence!«

Počasi je prikimal.

»In kar takoj vam povem,« sem nadaljeval v hipnem navdihu, »jaz sem na strani otroka, na strani Dostojevskega. Ampak težava je v tem, Pankrac, da *vi* niste. Da ste *vi* na strani višjega reda in idealov in naroda!«

»Ne razumem,« je rekel.

»Ne razumete?« sem vročično nadaljeval, kajti slišal sem bevs kaj očo nemščino na dnu hodnika - bil je Neronov glas. »Mislite, da je treba resnico o tem, kako nesoliden človek je bil Prešeren, razkričati vsemu svetu?«

Prikimal je. Zarožljali so ključi, zadrlesknila so se železna vrata.

»Zakaj pa potem ne greste pripovedovat vsega tega Nemcem?« sem skoraj zaklical, tako da so naju obstopili še drugi talci.

Strumni koraki so se bližali.

»Če res mislite tako, potem pojdite in jim povejte! Mislite, da Dorfmeister ne bo skakal v zrak od navdušenja? Kakšna priložnost, da vržejo s piedestala - simbol slovenstva! Že jutri začne izhajati feuilleton v Zilli Postu!«

Še vedno je stal in strmel vame s kalnim pogledom.

V ključavnici je zarožljaj ključ. Hkrati je nekdo začel odsuvati zapahe.

»No tak, pojdite vendar!« sem zakričal.

Vrata so se odprla in Neron se je pognal proti meni. Videl sem še, kako si odpenja bikovko, videl sem zamah, slišal švist, potem me je prvi udarec zadel po sencih, bliskanje padajočih zvezd pa je hip zatem zagnila usmiljena tema.

Zbudil sem se v svoji stari celici. Bil je čas kosila, vendar sem lahko zaužil zgolj nekaj žlic vodene »popare«.

V glavi mi je še vedno kljuvala bolečina, a počasi sem se nekoliko zbistril. Vzdignil sem pogled od žlice in videl, da jo drži v roki moj znanec in sourednik, dr. Mejak.

Zbral sem misli, potem sem pogledal na nasprotni konec sobe in videl tam enega izmed talcev, kako mirno zajema juho.

»Se pravi, da je bila grožnja prazna?«

»Ne povsem. Vi ste imeli še srečo, da vas je Nero samo pobil na tla in potem skakal po vas. Druge so odpeljali na dvorišče in jih postavili pred zid, imeli so tudi strojne puške, strelski vod, zraven so bili kulturbundovci s fotografskimi aparati. Dva ‚talca‘ sta se onesvestila, eden je pa sploh znorel.«

Ob teh besedah sem se domislil nočnega pogovora.

»Pa Prešeren?« sem rekel.

»Prosim?«

»Zmotil sem se - hočem reči Pankrac! Kaj je z njim?«

»Pankrac? Kdo je že to?«

»No, tisti starec, ki - ki bi rad objavljaj, pa mu ne pustimo zraven. «

»Aja, nori profesor?« Doktor je nebrižno zmajal z glavo in skomignil z rameni. »Ravno temu se je popolnoma zmešalo. Tam pred puškami je začel na glas prepevati *Zdravljico*! Nero je pobesnel in ga potem odgnal v samico. Paznik Hribar nam je prejle povedal, da so ga odpeljali iz Starega Piskra neznano kam. Pa ne verjamem, da v norišnico. Hribar pravi, da vas niso mogli postreliti, ker niso imeli pisnega ukaza, in da bodo Pankraca mogoče likvidirali kje na samem, na skrivaj. Hribar pravi, da je starec ves čas, dokler je tičal v samici, na glas recitiral Prešernove *Poezije*, drugo za drugo, in pomislite, vse je znal na pamet!«

Dixi

Pankrac se res ni vrnil v Stari pisker. Bojim se, da je še vdrugič pokopan neznano kje ali v kaki skupinski kostnici.

Zaporniki so me pozneje še nekajkrat vprašali, o čem sva se pogovarjala s Pankracem. Nisem jim povedal. Izgovoril sem se na njegovo blaznost.

Pri nadaljnjih številkah Totega Starega piskra nisem več sodeloval. Sicer pa je izšla menda le še ena. Dva meseca zatem so nas odpeljali iz zapora. Nekatere so izpustili, večino pa so izselili, da smo se raztepli po Jugoslaviji in se nismo srečali nikoli več.

Prvi talci v Starem piskru so padli 4. septembra 1941. Šele 16. avgusta 1941 je namreč dr. Machule, namestnik komandanta varnostne policije na Spodnjem Štajerskem Otta Lurkerja, odredil, naj bo streljanje talcev povračilni ukrep za sabotažne akcije. Kar se tega tiče, smo imeli torej srečo.

Prve čase sem si zaman prizadeval, da bi se domislil verzov tiste pesmi, ki mi jo je zrecitiral. Pozneje mi je ušlo iz spomina še tistih nekaj posameznih besed: ostalo je le občutje življenja, neznanskega življenja.

Seveda se sprašujem, ali je tudi svoje pesmi »hranil v glavi«, ker ni nikomur več zaupal, ali pa jih bo lepega dne kdo odkril in objavil. Ampak kdo naj ve?

Seveda se bo zdaj spet oglasila tista bistra glava, ki bo iskala luknje v Pankračevi in moji pripovedi. Rekla bo: »Viš ga, vse tiste nadrobnosti si je zapomnil do zadnje pičice, pesem je pa pozabil. Zakaj? Zato ker si je podatke lahko zmišljevali, genialne pesmi pa lahko napiše samo genij! Glavar je goljuf!«

Ampak saj sem vam povedal, da sem Pankračevo zgodbo moral rekonstruirati.

Potem ko sem se po skoraj pol stoletja molka odločil, da jo objavim, in sicer *ne glede na to, ali je resnična ali ne*, sem odkril, da sem jo skoraj vso pozabil.

Na srečo sem se domislil, da lahko ponovim Pankračevo metodo in zgodbi še enkrat poiščem primerno kamuflažo. Saj vendar ni šlo za te, izmišljene podrobnosti, šlo je za njihovega duha!

Najprej sem si kupil *Silo spomina*, letos izšli zbornik spominov na Franceta Prešerna, katerega večino sestavlja prav pisanje Pankračeve sestre Ernestine. Odkril sem, da je Pankrac v tem pogledu govoril po resnici: med vrsticami Ernestinine izpovedi se je dala razbrati resnica, nasprotna njenim željam. Potem ko sem si omislil še nekaj literature o Prešernu, sem z osuplostjo odkril, da res obstaja nekakšna molčeča zarota proti Pankracu: vsi razlagalci Prešerna so jemali iz Ernestininih spominov in vsi so se pri tem tiščali njenega zornega kota! Prešeren je bil, skratka, prikazan kot žrtev brezvestne in lahkomišljene deklina! Dejstva so govorila seveda drugače in v tem pogledu je Pankračeva pripoved nedvomno držala, pa najsi je bil navaden blaznež ali res France Prešeren mlajši!

Polovico izpovedi sem torej imel. Zdaj sem potreboval še drugo polovico: tisto, ki je bila temelj njegovega paralelnega, javnega življenja. Ko sem prebiral biografsko literaturo iz slovenskega devetnajstega stoletja, mi je prišla v roke knjižica *Spominov* doktorja Josipa Sernca, ki je izšla leta 1927 v Ljubljani. Življenje tega uglednega odvetnika in poslanca, bojevnika za slovenske narodnostne pravice na Štajerskem, se mi je zdelo čudovita podlaga, na katero bi lahko neopazno cepil »Ferka Pankraca«. Uporabil sem torej. Sernčevo življenje. Vrl in zaslužen mož, ta Sernec. Čudno pravzaprav, da v Ljubljani ni ulice, ki bi bila imenovana po njem.

Mogoče ima ulico v Celju?

Sernčevo življenje sem prenesel na Slovaško. Znanje o njej sem si pridobil predvsem v Zwittrovi knjigi *Nacionalni problemi v habsburški monarhiji* (Ljubljana 1962) in pa iz raznih enciklopedij.

Subverzivnega duha, ki se skriva v Prešernovi navidezno rodoljubni poeziji, sem poskusil ujeti z uvedbo Brenčikove organizacije *Dielo*, izmišljene prav v ta namen.

Tako. To je menda vse, kar bi bilo treba povedati o gradivu za življenjepis Ferka Pankraca.

Mogoče še to, da sem si spomine na Stari pisker osvežil z listanjem po knjigi *Celjski Stari pisker* Staneta Terčaka (Ljubljana 1976) in po faksimilni izdaji z naslovom *Toti kapucinski in Toti Stari pisker* avtorja Šumrade (Celje 1981).

Za nekatere zgodovinske nenatančnosti in ponaredke se opravičujem, saj sem bil k njim prisiljen, ko sem sinhroniziral posamezne elemente zgodbe.

In zdaj, na koncu, mi ostane le še, da pojasnim, kako da sem toliko let molčal o Pankracu - in kako da sem se zdaj premislil.

Še v samem zaporu sem se po nekajdnevnem tehtanju zadeve odločil, da bom *Neobjavljivo zgodbo* obdržal sam zase. Pa ne iz kakšnega spoštovanja »avtorjeve poslednje volje«. Pankračevega preobrata na strelišču pač nisem mogel jemati zares.

Zakaj ne?

Predvsem sem se zavedal dvomljivosti argumenta, s katerim sem ga »spreobrnil«. Kaj sem pravzaprav naredil? Uporabil sem argument, ki so ga po spodletelem atentatu v Kobaridu uporabljali Kavsovi kritiki. Ta argument je postavljaj človeka med dve »ideji«, dva »reda«, od katerih je bil eden napačen in drugi pravilen. Tisti hip, ko sem postavil interese slovenstva proti interesom nemštva, sem potisnil Pankraca v sredo prav tiste dileme, v kateri ni izbire in iz katere sem se sam tri leta poprej lahko izvlekel le z umikom čez mejo. Kdo bi vedel, ali je Pankrac opazil, da se ne odloča več med (naj izbiro poenostavim in zaostrim do skrajnosti) otrokom in Bogom, ampak le med dvema bogoma, tako da v tem »ali - ali« sploh ni več prostora za otroka?

Hočem reči, da se Pankrac v resnici sploh ni odpovedal otroku, ampak sem ga z vpeljavo nemške ideje samo zaslepil, tako da je nanj pozabil! Tisti hip, ko trčita dve ideji, dva reda, dva bogova, v tistem hipu začnejo otroci umirati, ne da bi jih sploh kdo opazil! Kladivo ene ideje jih stolče na nakovalu druge!

Ampak prava izbira, pa čeprav je potisnjena v stran, seveda še vedno ostaja izbira med otrokom in idejo. Še vedno se je treba odločiti, ali je, kakor je rekel Dostojevski, »višja harmonija« vredna solze enega samega trpinčenega otročička in ali ni boljše vrniti Bogu vstopnico za v raj, če je kupnina zanjo trpljenje nedolžnih.

Pri Pankracu je bila dilema poleg tega bistveno manjša, ker je bila časovno omejena. Če bi bil Pankrac preživel okupacijo, bi dilema odpadla in spet bi se, o tem sem prepričan, obsedeno lotil svojega nekdanjega boja! Pankrac bi se potemtakem lahko imel za srečnega, vsaj v primeri z mano, kajti medtem ko smo Nemce že zdavnaj pregnali in jim odpustili, *moja dilema še vedno traja in bo trajala do mojega poslednjega dne*.

-V tem smislu sem torej lahko mirno domneval, da bi z objavo Pankračeve zgodbe nemara res kršil njegovo *poslednjo* voljo, nikakor pa ne njegove *postumne* volje.

Prav tako ni nobenega dvoma, da sva s Pankracem stala na isti strani barikad.

Tudi jaz sem se odločil za otroka, ko bi bil moral streljati.

Kavs namreč ni bil edini atentator. Pri tem ni šlo za nezaupanje, ampak za varnostni faktor. Tudi na nadvojvodo Franca Ferdinanda je v Sarajevu čakalo poleg Gavrila Principa še pet mladobosancev z bombami in pištolami. Naša organizacija je delovala le še bolj konspirativno. Tako sem prepričan, da nisem bil edini »atentator v senci«, ampak da nas je bilo še nekaj. Ali so se ob pogledu na fantička v ducejevem naročju vsi odločali enako, kakor sva se Kavs in jaz, o tem ne morem soditi. Mogoče je komu drugemu odpovedal detonator ali pa je zamudil, ker je imel njegov avtobus defekt. Več o tem pa sploh ne morem povedati, čeprav bi hotel.

Rekel sem, da je imel Pankrac blazne ducejeve oči.

To biološko dejstvo ju nikakor ne povezuje. Še več, prej bi si upal zatrditi, da je bil tisti fantek, ki ga je Mussolini prižemal k prsim, medtem ko je stopal od županskih vrat k svojemu blindiranemu fiatui; nihče drug kot Franc Pankrac.

Ampak pustimo te vzporednosti in ostanimo pri tem, da sem se tudi jaz odločil za otroka in da je bila posledica te odločitve vsaj delno nezaupanje najvišjega vrha organizacije. Kmalu zatem so mi svetovali, naj se iz varnostnih razlogov umaknem v Jugoslavijo in tam čakam nadaljnjih navodil. V juliju 1941, ko sem preudarjal o vsem tem, sem še vedno zaman čakal nanje.

Kaj je bil torej razlog, da sem se odločil proti objavi?

Zelo preprosto: ne glede na vse simpatije, ki sem jih čutil do nesrečnega Pankraca, sem imel še bolj v čisljih spomin Franceta Prešerna. Že pred vojno sem objavil daljše premišljanje o Prešernu, v katerem sem dokazoval njegovo filozofsko veličino. Skratka, v tem primeru se mi je »višja harmonija« zdela pomembnejša od otroka. Komu naj bi koristila resnica o Prešernovem intimnem življenju? Pokojnemu Pankracu prav gotovo ne. Prešernovemu spominu tudi ne, višjemu redu pa še najmanj. Poleg tega je bil Pankrac očiten blaznež, njegova zgodba pa sicer resnična, kar se tiče Prešerna, bolj malo verjetna pa, kar se tiče Prešernovega sina oziroma tega, da bi Pankrac res bil Prešernov sin.

Tako sem se brez posebnega premišljanja odločil, da vse skupaj pozabim.

Po osvoboditvi sem nekaj let služboval v ministrstvu za železnico, leta 1949 pa sem bil po neki birokratski muhavosti usode predčasno upokojen - tega si nisem jemal k srcu, saj sem pravzaprav šele zdaj lahko posvetil ves svoj čas čudovitemu svetu žuželk in Kitajcev. Del moči pa sem namenil tudi pisateljevanju, dasi bolj poljudne sorte, a medtem ko sem pisal za *Prirodni vestnik* entomološke in sinološke člančiče, sem se pridno pripravljaj, da napišem *Resnično zgodbo o Tigru*.

Prvi zasnutek (osemindvajset zvezkov formata A4) sem dovršil že leta 1952. Že med pisanjem pa so se začele dogajati zoprne reči. Tako mi niso dovolili, da bi si ogledal zaupnejše in dragocenejše dokumente v državnih arhivih, ki da bodo na vpogled šele petdeset let po svojem nastanku. Opazil sem tudi, da se me ogibajo nekatere še žive priče (večina jih je padla med vojno). Naposled mi je prišla na uho celo mučna govorica, da sem bil pred vojno fašistični agent provokator. Nisem se pretirano menil za ta znamenja zavisti (kajti menil sem, da je ta izvir teh zoprnij). Z znanim slovenskim tedni kom sem se domenil, da bo v nadaljevanjih objavljaj

nekatero odlomke iz mojega rokopisa. Po treh nadaljevanjih pa so objavljane brez pojasnila ustavili. Ponoči so mi začeli neznan glasovi groziti po telefonu.

Nekaj let sem bolj ali manj mirno prenašal takšne dogodke, ki sem jih v svoji nevednosti pripisoval tudi živčni preobčutljivosti. Leta 1958, ko je propadel že drugi poskus, da bi objavil *Resnično zgodbo o Tigru* (tokrat v knjigi), sem zaprosil za sprejem pri visokem funkcionarju, znancu še iz predvojnih let. Bil je sicer prijazen, a vse moje sume in hipoteze o tem, da je Tigr nekaterim očitno trn v peti, je zavračal z benevolentno nejevero.

Leta 1963 je moja knjižnica zajel požar, katerega izvir mi je ostal neznan. V ognju so poleg knjig zgoreli tudi razni dokumenti, kompletna korespondenca in tudi rokopis *Resnične zgodbe*, tedaj že preimenovane v *TIGR: nekaj osebnih spominov*. Od dolgoletnega dela mi je ostal zgolj del prevoda kitajskega romana Xi Yu Ji. (O usodi tega rokopisa poročam drugje.) Forenzična preiskava je vzrok požara naposled pripisala samovžigu papirja! Zaman so bile vse pritožbe.

Sicer še vedno nisem obupal, vendar pa tudi nisem premogel moči, da bi šel spet zbirat skopo dokumentacijo o Tigru in potem še enkrat pisat. Sklenil sem počakati na leto 1981, ko bi postali dostopni prvi dokumenti, vmesna leta pa sem namenil prevajanju omenjenega kitajskega veleromana in potem iskanju založnika zanj.

Zdaj sem se kljub zagotovilom funkcionarske znanca še bolj prepričal, da sem žrtev organizirane zarote. Leta 1981 so se najbolj črne slutnje potrdile. Še vedno mi namreč niso dovolili vpogleda v najbolj zaupne dokumente (ne smem imenovati ustanov, v katerih jih hranijo). Vsi dokumenti v zvezi z organizacijo, sestavom, delovanjem in članstvom Tigra so bili namreč kdove kdaj klasificirani kot vojaška skrivnost in ožigosani s **STROGO POV.**! Razlog? Takole mi je pojasnil moj znanec funkcionar, ko sem se v obupu zatekel spet k njemu: »Vojna za Primorsko še traja. Kar si v eni vojni dobil, lahko v naslednji namreč spet izgubiš.«

Začel sem pisati v rubrike bralcev in opozarjati na perečo problematiko zaprtih zgodovinskih virov. Naš glavni dnevnik je drugo za drugim zavračal moja pisma. Zgledoval sem se po drugih dopisovalcih in zahteval sodno varstvo. Nihče se ni niti zmenil za moje prizive. V odgovor sem dobil zgolj pismo odgovornega urednika, ki mi je prijazno dopovedoval, da si vse skupaj le umišljam.

Za mojim hrptom so tedaj seveda že operirali z izrazi, kakršen je »paranoia querulans«.

Leta 1984 se mi je približal neznanec in mi ponudil, da mi pomaga v mojem boju za odprtje tigrovskih arhivov. Predstavil se je kot inženir Razboršek. Povedal mi je, da ima podobne težave tudi on. Zato da mi ponuja finančno pomoč in pa svoje odvetnike. Imel je črne oči in črne lase: To ga je tudi pokopalo. Seveda sem ga na kratko odpravil; ne da bi mu dal vedeti, da sem ga spregledal.

Pritožbo sem poslal tudi v kabinet. Niso mi odgovorili. *Qui tacet, consentire videtur?* Ne, pač pa: *Si tacuisses, philosophus mansisses!*

Kmalu zatem, jeseni 1985, se je nekako sam od sebe začel postopek za izpraznitev družbenega stanovanja, v katerem stanujem, in za »stanovalečevo ustrezno preselitev«. Občinski skrbstveni organ vodi postopek doslej brez običajnega zatikanja.

Pred dvema mesecema, se pravi, tik preden sem se lotil pisanja *Neobjavljive zgodbe*, pa me je nepričakovano obiskal Sivi.

Ne vem, ali sem že omenil: Sivi je moja nekdanja zveza z najvišjim, skrivnim vodstvom Tigra. Pravo konspirativno ime se seveda ni glasilo Sivi.

Mislil sem, da me je uslišalo samo nebo, in kar zasul sem ga s pritožbami. Povabil me je na sprehod. Ko sva prišla na ulico, naju je tam čakal črn mercedes s šoferjem.

Izkazalo se je, da sprehoda ne bo. Pol ure sva se brez cilja vozarila po okolici Ljubljane in v tem času mi je Sivi povedal reči, ki so dokončno zapečatile mojo knjigo o Tigru.

Ker me kot člana organizacije veže prisega molčečnosti, tukaj ne morem obnoviti pogovora. Bodi torej dovolj (in že to je nemara preveč), če opozorim na dejstvo, ki sem ga v posredni obliki tako ali tako že izrekel v prejšnjem stavku: če sem član, to pomeni, da Tigr še obstaja.

Seveda - kar izgubiš v naslednji vojni, lahko v še naslednji dobiš spet nazaj !

Ko je bilo vožnje konec, sem rekel: »Ampak kaj pa resnica?«

Za hip sem mislil, da me bo udaril. »Če ti je resnica pomembnejša od pravice,« je rekel, »potem pa pojdi k italijanski kontrašpijonaži in nas izdaj!«

Tedaj sem se domislil Pankraca in argumenta, s katerim sem ga žejnega prepeljal čez reko.

Pred pol stoletja sem sejal in zdaj sem žel.

S Sivim sva spet stala pred vrati mojega doma.

Videl sem, da je star.

Že drugič sem se domislil Pankraca, ki sem ga prej cela desetletja tiščal v pozabi. Ob misli, da smo na koncu vsi starci, sem na lepem začutil olajšanje. »Torej - zvestoba do groba?«

»Tako je,« je rekel z zadnjega sedeža, medtem ko se je med nama neslišno, samogibno vzdigovalo stransko steklo. »Do groba in onstran. «

Črni avtomobil je odpeljal z dostojanstvom in slovesnostjo furgona.

Vzdignil sem roko v poslednji pozdrav.